

ÇEVRE HAKKI VE 1982 ANAYASASI

Hasan TUNÇ*

Yusuf GÖVEN**

GİRİŞ

Tarih boyunca insanlar, doğayla içiçe yaşamak durumunda kalmışlar ve hayatını idame ettirebilmek için ondan yararlanmışlardır. Ancak bu yararlanma, bilim ve teknolojiadaki gelişmeler sonucu, insanoğlunun doğaya tahakküm etme sevdasına dönüşmüş ve hatta "sömürme" noktasına varmıştır¹. İşte bu noktada, doğanın hor kullanımı sonucu ortaya çıkan olumsuz ve istenmeyen durumlar veya tehlikeler, yeni yeni farkedilmeye başlanmış, bir "çevre sorunu" gereçeği ile yüzyüze olunduğunun bilincine ulaşılmaya başlanmıştır. Bilim, Dünya'nın 80 katrilyon metreküp hacminde olduğunu ve daha 10 milyar yıl ömrünün kaldığını söyleyedursun, Dünya'daki var olan kaynaklar hızla tüketilmeye devam edilmektedir ve esasen tahmin mahiyetinde bile olsa rakamlarla ifade edilebilen bir şey varsa, onun "tükenebilirliğini" de kabul etmek gerekir². Acaba tükenebilir olan bu dünyamızı, sadece bizim mi tüketmeye hakkımız vardır? Elbette hayır. Bir kızıl derili atasözünün de ifade ettiği gibi "çevre bize atalarımızın mirası değil, torunlarımızın emanetidir". O halde, çevrenin herhalde korunması gerektiği bilincine ulaşmamız gerekiyor.

İnsanoğlu bu bilince ulaşmakta ne yazık ki geç kalmıştır. Kendini doğanın sahibi olarak görmekteyken; günün birinde ona boyun eğmenin veya onunla barışmanın kaçınılmaz olduğunu, neslinin devamının garanti altına alınabilmesi için bunu yapmaya mecbur olduğunu anlamakta isteksiz davranmıştır³. Fakat, umursanmayan ve aşağılanan muhatabın (doğanın) birdenbire, insanoğluna, kendisinin haricinde "hiçbiryerde olunamayacağı" ihtarını göndermeye başlamasıyla⁴, bu konuda isteksiz davranmasının faturasını ağır bir şekilde ödemek zorunda kalabileceğini kabullenmeye başlamıştır. Bu ihtar sonucudur ki, 20. yüzyılın ikinci yarısına doğru insan haklarına büyük bir değer atfedilmesine rağmen, insan dışı varlıkların haklarının gözardı edilmesinin yanlışlığı gündeme gelmişti.⁵ Diğer bir ifadeyle, İnsan Hakları Bildirgesinin "Her İnsan" diyerek başlaması övünülecek bir durum olduğu ancak "Yalnızca İnsanlar" ya da "Sırf insanlar" diye düşünülmesinin de bir zayıflık olarak telakki edilmesi gerektiği savunulmaya başlanmıştır.⁶

Gerçekten de insanlara tanınan temel hak ve hürriyetlerin bir değer ifade edebilmesi için, o hak ve hürriyetleri kullanabileceği bir alanın, yani "çevre"nin veya "doğa"nın bulunması gerekir ve doğanın da bir bütün olarak değerlendirilmesinde

* Yrd.Doç.Dr., Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku Bölümü Anayasa Hukuku Anabilim Dalı

** Arş.Gör., Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi

1 YAVUZ Fehmi/KELEŞ Ruşen/GERAY Cevat, Şehircilik, Sorunlar, Uygulama ve Politika, Ankara 1973, s.74-75.

2 SERRES Michel, Doğayla Sözleşme, Çev.Turhan Ilgaz, İstanbul 1994, s.8.

3 KELEŞ Ruşen / HAMAMCI Can, Çevrebilim, Ankara 1993, s.14

4 SERRES, s.7

5 KUZU Burhan, "Sağlık ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkının Gelişim Süreci", MHAD, Yeni Seri No.20, Y.1996, s.143

6 SERRES, s.51

zorunluluk vardır.⁷ Bulunması gerekli bu "çevre"nin muhafazası veya asgari düzeyde kendisinden yararlanılabilmesi, ona hukuken bir değer atfedilmesini gerekli kılar. Bunun diğer bir ifadesi şudur; temel hak ve hürriyet sahiplerine, yani insanlara "çevre hakkı" tanımak gerekir ki, tanınmış olan diğer hak ve hürriyetler de pratik bir değer kazanabilsin.

Bu düşünceleri belirtirken hemen aklımıza şu soru geliyor; acaba varolması veya tanınması gereken "çevre hakkı"nın neresindeyiz? Diğer bir ifadeyle çevre hakkı konusunda gerek fikri planda gerekse pozitif hukuk alanında varılmış olunan son nokta nedir? İşte bu çalışmamızın gayesi, akla gelen soruların bir yarısının, yani pozitif hukuk açısından olan kısmının cevabını bulmak ve özellikle de Türk pozitif hukuk kaynaklarından Anayasada konunun düzenlenişini özet mahiyetinde de olsa irdeleyebilmektir. Bunu yaparken önce "çevre" ve "çevre hakkı" kavramları üzerinde kısaca durmaya, sonra bu hakkın 1982 Anayasası'ndaki düzenlenişi ve diğer haklar arasındaki konumunun ne olduğunu ve Anayasa tarafından düzenlenen bu hakkın yargı kararlarına ne ölçüde yansıdığını tesbite çalışacağız.

I- GENEL ANLAMDA ÇEVRE SORUNU VE ÇEVRE HAKKI

A- ÇEVRE VE ÇEVRE SORUNU

1-Çevre Kavramı

Günümüzde çevreye olan ilginin artması ve çevreyi sahiplenenlerin sayısının artması, "çevre" kavramının boyutlarının tartışılmasına neden olmuştur. Bu tartışma içinde "çevre" kavramını kullanan kimse, çevreyi nasıl görmek istiyorsa, kavramı o anlama büttürdüremeye çalışmıştır⁸. Böyle olunca çevre; bir bilim dalı, yeni bir hak, moda bir düşünce, doğa sevgisi, zengin ülkeler için lüks bir uğraş, büyümeyle ilişkili bir ütopya, gelişmekte olan ülkeler için bir tuzak, doğal kaynakların tüketildiğinin duyurulması gibi çok çeşitli anlamlar yüklenen bir kavram olmuştur.⁹ Bir diğer ifadeyle, çevre kavramını tanımlamaya çalıştıkça, bir karmaşıklığın içine saplanmaktan kurtulmak imkansızlaşmaktadır.

Bu kavrama verilen anlamların farklı olması karşında, daha fazla detaya inmeden kavramın genel bir tarifini vermekle yetinmek herhalde çalışmamızın hacmi açısından isabetli olacaktır. Genel bir tanımla çevre; belirli bir zaman dilimi içinde, insanların(ve diğer varlıkların) maddi ve manevi gelişimini doğrudan veya dolaylı olarak belirleyen ve etkileyen fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal etkenlerin tümünü ifade eder¹⁰. Bu tanımdan hareketle çevre, insanla birlikte tüm canlı varlıkları kapsadığı gibi, cansız varlıkları da kapsamaktadır. Kısaca söylemek gerekirse, çevrenin boyutları sınırsızdır ve insan üzerinde etkili olan, insana ulaşan tüm etkenleri kapsar¹¹.

2- Çevre Sorunu

Doğada var olan kaynakların aşırı kullanımı sonucu, doğanın kendini yenileme imkanının yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlaması¹², insan ve çevre arasındaki dengenin bozulması sonucunu doğurmuştur. Bozulan bu dengenin nasıl tekrar eski hale getirilebileceği veya en azından mevcut seviyenin nasıl muhafaza edilebileceği sorunu bir

7 SALWEDEL Jürgen, "Umweltschutz", Handbuch des Staatsrechts, Herausgegeben von Josef Isenhardt und Paul Kirchhof, Band III, Heidelberg 1989, s.1207

8 KELEŞ / HAMAMCI, age, s.19-21

9 KELEŞ / HAMAMCI, age, s.18-19

10 KELEŞ / HAMAMCI, age, s.21. HAMAMCI, agm, s.172

11 GÜLER Çağatay, "Çevre Hekimliği", Standardt (Dergisi), Y.38 (Şubat 1997), S.422, s.35

12 GÜRPINAR Ergun, "Çevre Sorunlarına Yaklaşım" İHİD, Y.5, S.1-3, Aralık 1984, s.87

"çevre sorunu" olarak gündeme gelmiştir. Ve bu sorun içine , insanla insan, insanla doğa arasındaki ekolojik ilişkilerin tümü girmektedir¹³.

Şu bir gerçektir ki, kirlenmenin ve çevreye verilen zararın en büyük kaynağı insandır. İnsan nüfusunun daha az olduğu ve sanayileşmenin henüz gerçekleşmediği dönemlerde, bir "çevre sorunundan" bahsetmek mümkün değildi¹⁴. Nüfusun artması ve sonuçları iyi düşünülmeden yapılan faaliyetler¹⁵, hem ülkelerin sahip olduğu sınırlı kaynakları tüketmekte(bu da ekonomik üretimi azaltmakta ve pahalılaştırmaktadır) hem de çevrenin hızla kirlenmesine neden olmaktadır¹⁶. Kapitalist ekonomik sistemin mimarlarından A.Smith, her ne kadar ekonomi bilimi açısından refah göstergesi olarak mal ve hizmet üretimini yeterli saymışsa da, günümüzdeki gelişmeler, sadece mal ve hizmet üretiminin refah seviyesinin yükselmesi için yeterli olmadığını, çok kıt ve hassas dengeler üzerinde duran çevrenin de şuurlu ve dengeli kullanılması gerektiğini ortaya koymaktadır¹⁷. Bu bağlamda, insanın çevresini kendi çıkarlarına uygun hale dönüştürme çabasından kaynaklanan çevre sorununun¹⁸ insan hayatı ve insan hakları çevrevesinde ele alınması zamanının geldiğini ve hatta geçmekte olduğunu kabule mecburuz. Bu sebeple, çevre sorunu, ister gelişmişlik yönüyle isterse politik yönüyle değerlendirilsin, tüm dünyanın ortak sorunu olarak kabul edilmek durumundadır¹⁹. Hemen belirtmek gerekir ki, bu sorunun çözümü çok da kolay değildir. çünkü çevreye zarar verenler de, çevreyi koruyacak olanlar da ve bozulmuş çevreden zarar görececek olan da insandır²⁰. Fakat sorunun tartışılması bile, çözüm için önemli bir adımdır.

3-Çevre Sorunu ve İnsan Hayatı

Çevre sorununun vehametini görmek için, insan hayatı ve çevre arasındaki dengeye bakmak gerekir. Yeryüzünde bulunan bütün varlıkların kendi aralarında bir denge vardır ve denge içinde bunlar sürekli olarak birbirlerini etkilerler²¹. İnsan sağlığı, çevre ile insanın genetik yapısı arasındaki etkileşimin bir ürünüdür. Kişi daha döllenme anından itibaren çevresi ile olan irtibatı başlamakta ve hayatının her döneminde değişik boyutlarda devam etmektedir.²² Çevresel bozulma, mesela stratosferdeki ozon eksilmesi, asit yağmurları, hava kirlenmesi, toprak erezyonu, ormanların yok olması, okyanusların verimsizleşmesi, insan sağlığı ve hayatı açısından büyük bir tehlike arzeder. Bunun yanında aynı tehlikenin, tüm canlı türlerinin sağlığı açısından da geçerli olduğu bir gerçektir.²³

Sağlık ve çevre arasındaki bu etkileşim, sağlık ve insan hayatı arasındaki etkileşimle bir arada değerlendirildiğinde, çevre ve insan hayatı arasındaki önemsenemez denge ve etkileşim de kendiliğinden su yüzüne çıkacaktır. Hal böyle olunca insanın çevre üzerinde, çevrenin de insan üzerinde önemli ölçüde bir değişime uğratma veya bozma etkisininin bulunduğunu gözden uzak tutmamak gerekir. Bir diğer ifadeyle insan, bir

13 PAZARCI Hüseyin, "Çevre Sorunlarının Uluslararası Boyutları ve Uluslararası Hukuk", Fehmi YAVUZ'a Armağan, AÜSBF Yayını, 1983, s.201

14 YAVUZ Fehmi, Çevre Sorunları, Ankara 1975, s.1

15 GÜRPINAR, agm, s.87

16 KOZLU Cem, Vizyon Arayışları ve Asya Modelleri, Ankara 1995, s.299

17 DİKİCİ Hasan, "Çevre ve İnsan", Yeni Türkiye, Y.1,S.5, Temmuz-Ağustos 1995, s.130

18 KELEŞ / HAMAMCI, age, s.14

19 TOPRAK KARAMAN Zerrin, "Çevre Korumacı İdolojiye Politik Bir Yaklaşım ve Katılım Faktörü", Demokrasi Gündemi, Y.1995/II, S.22, s.29. Ayrıca aynı yazar;"Çevre Kirliliğinin Giderilmesinde Uzlaşmacı Politika", AİD, C.25,S.4, Aralık 1992, s.117.

20 KELEŞ Ruşen, "Kent ve Çevre Haklarının Korunması Üzerine Gözlemler", AÜSBFD, C.49, S.3-4, Y.1994, s.279

21 SÜRÜCÜ Gülerman, "Çevre üzerine", Yeni Türkiye, Y.1, S.5, Temmuz-Ağustos 1995, s.168

22 GÜLER, agm, s.35

23 GÜLER, agm, s.35

yandan çevreyi bozar, kirletir, diğer yandan da bozulan ve kirlenen çevreden olumsuz yönde etkilenir²⁴. Peki çevre sorununun çözümü nedir? Sorunun cevabı, çevre hakkına verilecek önemle ters orantılıdır. Yani çevre hakkına verilen önem arttıkça oranda, çevre sorunu azalma trendine girecektir.

B-ÇEVRE HAKKI VE MAHİYETİ

Çevrenin, insan sağlığı ve insan hayatı üzerindeki etkisinin öneminin gittikçe daha iyi anlaşılması karşısında, şu soruların cevabının düşünülmesi gerekir; acaba "çevre hakkı" diye bir şey var mıdır? Veya çevre hakkı bir "insan hakkı" mıdır? Soruların cevabını, gündemden düşmeyen insan hakları kavramı içinde aramak gerekir.

Hür ve demokratik toplumlarda fertlere tanınan hak ve hürriyetler çok değişik kavramlarla ifade edilmeye çalışılmaktadır. "İnsan Hakları", "Kişi Hürriyetleri", "Temel Haklar", "Kamu Hürriyetleri" vb. "İnsan Hakları" kavramı, bunlar arasında en geniş olanıdır. İnsan hakları düşünce ve uygulamasının gelişim sürecinde, bütün insanlara tanınması gereken "ideal" haklar listesini oluşturur. Bir diğer ifadeyle, ulaşılabilecek hedefleri belirleyen ve olması gerekeni ifade eden bir kavramdır. "Kamu Hürriyetleri" ise bu ideal olan haklar listesinin gerçekleşmiş kısmını ifade eder. Bir diğer ifadeyle kamu hürriyetleri, ideal haklar listesinin devlet tarafından tanınmış ve pozitif hukuk kurallarıyla güvence altına alınmış kısmıdır²⁵.

İnsan hakları kavramının bir diğer yönü de, insanca hayat sürdürme şartlarının gerçekleştirilmesidir. İnsanla çevresinin bir bütün oluşturduğu gerçeği kabul edildiğine göre, insan kişiliğine ilişkin kavramlar geliştirilirken, insanın içinde yaşamak durumunda olduğu "çevrenin" dışlanmaması gerekir. Bu sebeple, insan hakları listesinin açık tutularak, yeri ve zamanı geldiğinde yenilerinin eklenmesi listenin genişletilmesine²⁶, herhalde kimsenin itirazı olmasa gerektir. İnsan haklarının gelişme seyrine bakıldığında da, hakların yere ve zamana göre ortaya çıktığı veya değer kazandığı görülecektir. Mesela mülkiyet hakkı bir zamanlar "dokunulmaz" bir hak olarak kabul edilirken, bu gün mülkiyet hakkının bir takım gerekçelerle (mesela çevre hakkı bunlardan birisidir) sınırlandırılabilmesi kabul edilmeye başlanmıştır.

İnsan hakları konusundaki bu gelişmeler ve insan hakları kataloğunun açık bırakılması gerektiği düşüncesi sonucu, yirminci asrın ikinci yarısından itibaren "Dayanışma Hakları" veya "Üçüncü Kuşak Haklar" olarak da isimlendirilen yeni insan hakları gündeme gelmiştir. Uluslararası barış hakkı, ulusal barış hakkı, farklı olma hakkı, gelişme hakkı, insanların ortak malvarlığı hakkı ve en önemlisi de çevre hakkı olarak gündeme gelen bu üçüncü kuşak haklar ya da dayanışma hakları; devletin, kamu-özel sektör kuruluşlarının, bireylerin ve toplumdaki diğer grupların tümünün ortak çabasıyla, yani dayanışma felsefesinin egemen olmasıyla gerçekleştirilebilecek nitelikte haklardır²⁷. Yalnız bu dayanışma hakları, konularının, sahiplerinin ve muhataplarının belirsiz olması sebebiyle "formüle" edilmeleri güç olmakta ve bunun sonucu olarak da "varlıkları" tartışılmaktadır²⁸. Hatta tartışmanın boyutu o noktaya varmıştır ki, "Dayanışma Hakları"nın insan hakkı olarak kabul edilmesi halinde, pozitif hukuka geçmiş

24 SÜRÜCÜ, agm, s.168

25 KAPANI Münci, Kamu Hürriyetleri, Ankara 1981, s.13-14. KUZU Burhan, "Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarının İnsan Hakları Açısından Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi", Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları, 3.Kitap, İstanbul 1993, s.208 vd.(Türkiye'de İnsan Hakları)

26 HAMAMCI Can, "Çevre Hakkı Üzerine Düşünceler", İHY, C.5-6, Y.1983-1984, s.171-172

27 GÜRSELER Güneş, "İnsan Hakları mı? Sanığın Hakları mı?", Yeni Türkiye, Y.1, S.5, Temmuz-Ağustos 1995, s.150

28 SUR Melda, "İnsan Hakları Kavramındaki Gelişmeler", İzmir BD, Y.58, S.3, Temmuz 1993, s.43. KUZU, agm, s.149. KABOĞLU İbrahim Ö., Çevre Hakkı, Ankara 1993, .20

insan haklarının koruyuculuk özelliğini kaybettireceği bile ileriye sürülebilmektedir.²⁹ Esasen hak ve hürriyetler özünde tektir ve bunların kuşaklara ayrılması sadece kronolojik açıdan bir anlam ifade etmekten ileriye gitmez³⁰. Bu sebeple biz burada, üçüncü kuşak hakların mahiyeti konusundaki tartışmalara çok fazla girmek istemiyoruz³¹.

İnsan haklarını "kişinin tek kişilerle ve iktidarla ilişkileri içinde kendi malı olarak elinde bulundurduğu, kurullarla yönetilen ayrıcalıklar"³² olarak tanımlayacak olursak, çevre hakkı, hak sahibine, üçüncü kişilerin tehlikeli faaliyetlerden kaçınmasını ve kaliteli bir çevrede yaşamak üzere ilgililerden veya yükümlülerden, gerekli ve zorunlu şartları sağlamanı isteme yetkisi veren bir hakır³³. Buna göre çevre hakkına sahip her birey, çevrelerindeki olumsuz etkilerden korunma, olumlu etkileri de isteme imkanına sahiptir³⁴. Bazı yazarlar bu noktada çevre hakkının, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkını ve insanca yaşama koşullarını tehdit eden her türlü çevre sorununa ve çevre sorununun kaynağına karşı "dirinme hakkı"nı içerdiğini savunmaktadırlar³⁵. Bu haliyle çevre hakkı, "diğer bütün hak ve hürriyetlerin varlık ve geçerlik şartıdır"³⁶ denilebilecek kadar önemli bir hak olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca eskiden olduğu gibi "sağlık hakkı"nın bir unsuru olarak değil, bağımsız bir hak olarak kabul edilmektedir³⁷. Bunun yanında, çevre hakkının sadece bir "insan hakkı" olmayıp, aynı zamanda başta hayvan türleri olmak üzere, bütün canlı varlıkların da hakkı olduğu kabul edilmektedir³⁸.

Çevre hakkı, kendisine verilen önem karşısında, bazı önemli haklarla çatışma içiresine giren ve hatta onları kamu yararına sınırlayan bir karaktere bürünmüştür. Serbest piyasa ekonomisinde devletin müdahalesi azalırken, çevre hakkının müdahalesi artmaktadır³⁹. Bu şekilde çevre hakkını sınırladığı hak sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Mesela, mülkiyet hakkına getirilen sınırlamalardan birisini oluşturmaktadır. Bu açıklamalardan sonra çevre hakkının temel sahasının ne olduğu sorusu akla gelebilir. Daha sonra konuya tekrar dönecek olmamıza rağmen, çok kısa olarak belirtmek gerekirse; havanın temiz tutulması, gürültünün önlenmesi, suların korunması, toprağın korunması, zararlı ışıklardan korunma, üretim yönetimini yönlendirici çevre politikalarının oluşturulması gibi hususlar, çevre hakkının sahası içinde yer almaktadırlar⁴⁰.

29 KABOĞLU İbrahim Ö., "Dayanışma Haklarının Hukuksal Değeri (Soyut Talaplar mı, İnsan Hakları mı ?)", İHY, C.13, s.37-38.

30 KUZU, agm, s.149

31 Üçüncü kuşak haklar ya da dayanışma haklarının mahiyetine itirazlar ve bu itirazlara verilen cevaplar konusunda bkz.KABOĞLU, agm, s.37 vd. ÖZDEK Yasemin E., İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı, Ankara 1993, s.91 vd.

32 MOURGEON Jacques, İnsan Hakları, Çev. Aysen Ekmekçi-Alev Türker (Yeni Yüzyıl Gazetesinin 23.05.1995 tarihinde vermiş olduğu bir kitap olup, baskı yeri ve tarihi yoktur), s.9. İnsan Haklarının evenselliğini vurgulayan geniş bir tanımlama için bkz. ERDOĞAN Mustafa, "İnsan Hakları Öğretisine Giriş", HÜİBFD, C.11/1993, s.34

33 ÖZDEK, agm, s.99

34 SANDAL Ahmet, "Çevre ve Hukuk", THED, Y.1, S.8 Temmuz 1996, s.17

35 GÜRSELER, agm, s.150-151

36 KUZU, agm, s.149

37 GEMALMAZ Mehmet Semih, "Çevre Koruma Sorunu Çevre Hakkı, Çevre Yasası ve Düşündürdükleri", İBD, C.61, S.1-2-3, Y.1987, s.65 vd.

38 KABOĞLU, age, s.55

39 GÜRSELER, agm, s.151

40 SALZWEDEL, agm, s.1217-1233

C-ÇEVRE HUKUKU

Hukuksuz "hak" olamaz ve ayrıcalık olmayan bir hak da yoktur.⁴¹ Bu bağlamda, çevre hakkından söz edebilmek için, bir hukuk kuralının temiz ve yaşanabilir bir çevrede yaşama konusundaki menfaatleri koruması, kişilere bu yönde bir ayrıcalıklı alan öngörmesi gerekir. Çevrenin herkesin malı olduğunu ve bütün insanlara ait olduğunu⁴² kabul ettiğimizde, karşımıza bir başka sorun çıkar; sahibi çok olan bir şeyin kullanımının da zor olması. Bu zorluğu bir darbe mesel şöyle anlatır; "herkesin malı, hiç kimsenin malı değildir". Bunun anlamı şudur; herkesin müşterek mal olan şeylere, hiç kimsenin ihtimam göstermeyeceği⁴³, o malları hem başkasının hem de kendisinin malı görme ikilemi içinde onu hor kullanacağı gerçeğidir. İşte, bu anlayış içinde çevre sorunlarının gündeme geldiğini daha önce belirtmiştik. Herkesin malı olan şeylerden, herkesin eşit oranda yararlanabilmesi ve herkesin bunlara saygı göstermesini temin için birtakım kuralların bulunması gerekir⁴⁴. Diğer bir ifadeyle, belirli bir "çevre standardının" oluşturulabilmesi için, bir takım kuralların öngörülmesi zorunlu olmaktadır⁴⁵. İşte olması gereken bu kurallar topluluğu, bağımsız bir hukuk dalı olarak da ele alınmaya başlanan "Çevre Hukuku" nu oluşturmaktadır⁴⁶. Bir diğer ifadeyle, devlet tarafından kişilerin temiz ve sağlıklı bir çevrede yaşamalarını sağlamak için koymuş olduğu kuralların ve almış olduğu tedbirlerin tamamı, çevre hukukunun konusunu oluşturmaktadır.⁴⁷

Toplumdaki gelişmelere paralel olarak yeni hukuk dallarının ortaya çıkması zorunludur⁴⁸. Bu zorunluluğun ürünü olan çevre hukuku, yeni gelişen bir hukuk dalıdır.⁴⁹ Kaynağı, uygulaması ve neticeleri açısından neredeyse beynelmilel etki sahasına sahip hukuk dalı olarak karşımıza çıkar⁵⁰. Çevre hukukuna bu özelliği veren sebep ise gayesinde yatmaktadır. Hukuku yaratan kaynak "gayedir" ve o gaye de "toplumların hayat şartlarını teminat altına almaktır"⁵¹. Günümüzde, çevre kirlenmesi veya çevreyi kirletici faaliyetler, bir ülke sınırları içinde kalmayıp diğer ülke veya ülkelere etki edilmektedir⁵². Bu sebeple, tüm insanlığın malı olan çevrenin bir hukuk dalına konu olması, elbette onu beynelmilel bir özelliğe kavuşturabilecektir⁵³. Şunu da hemen belirtmek gerekir ki, Türk hukuk tarihi açısından çevre hakkına ilişkin birtakım yasal

41 MOURGEON, age, s.8

42 TOKUÇOĞLU M.Bülent, "Çevre Hakkı ve Çevre Koruma Sorunu", İzmir BD, Y.55, Ekim 1990, S.4, s.63 (Çevre Sorunu)

43 DALES J.H, Çevre Sorunlarının Hukuki ve Ekonomik Temelleri, Çev.İ.Orhan Türköz, (Mobil'in armağanı olup baskı yeri ve tarihi yoktur), s.63-64

44 HAMAMCI Can, "Çevre ve Hukuku", Fehmi Yavuz'a Armağan, AÜSBF Yayını, Y.1983, s.241 vd.

45 SALZWEDEL, agm, s.1212

46 Çevre Hukukunun gelişim seyri hakkında geniş bilgi için bkz. URAL Engin, "Çevre Hukukunun Gelişmesi", ABD, Y.1980,S.3, s.359 vd. HAMAMCI, "Çevre ve Hukuk", s.245 vd.

47 KANTAR Elvent H., "Çevre Hukukunda Sorumluluk Kavramı", İBD, C.58, S.1-2-3, Y.1984, s.20

48 URAL Engin, "Türkiye'de Çevre Hukuku ve Uygulaması", BBD, Y.35, S.35, Şubat 1989, s.13 (Uygulaması)

49 SANDAL, agm, s.1212

50 AYDOĞDU Cengiz, "Günaha Son Çağrı", Yeni Türkiye, Y.1, S.5, Temmuz-Ağustos 1995, s.85

51 LEİBHOLZ Gerhard, "Hukukun Gayesi", Çev. Yavuz Abadan, İÜHFD, C.9-12, S.1-4, Y.1937, s.515

52 AKİPEK Şebnem, "Çevreyi Kirletenin Hukuki Sorumluluğu", MBD, Y.13, S.51, Ekim 1994, s.4

53 Çevre sorunlarının Uluslararası Hukuk bakımından değerlendirmesi için bkz. PAZARCI, agm, s.201 vd.

düzenlemelerin bulunmasına rağmen, Çevre Hukuku, bir hukuk dalı olarak diğer ülkelerden daha sonra kabul görmeye başlamıştır⁵⁴.

Klasik hukuk dallarının çevre hakkının korunmasında yeterli olmaması sebebiyle ortaya çıkan çevre hukuku, niteliği gereği diğer hukuk dallarıyla irtibatını kesmiş değildir. Bunların en belirgin olanları Medeni Hukuk, İdare Hukuku, Ceza Hukuku, Yargılama Hukukudur⁵⁵. Bu hukuk dallarıyla olan irtibatının yanında, çevre mühendisliği, şehir ve bölge plancılığı, mimarlık, tıp, hidrobiyoloji, ekonomi, istatistik, sosyoloji gibi bilim dallarıyla da çok yakından irtibat ve işbirliği içindedir ve olmak zorundadır⁵⁶.

II- ÇEVRE HAKKININ ANAYASAL DÜZEYDE TANINMASI

A- 1982 ANAYASASINA KADAR OLAN DÖNEMDE ÇEVRE HAKKI

1-Genel Olarak

Çevre hakkının en önemli kaynağı kuşkusuz anayasalardır. Anayasalardaki çevre hakkına ilişkin bu düzenlemeler, bu hakkın tanınmasındaki aşamaya bağlı olarak farklılıklar arz etmektedir. Çevre hakkının bağımsız bir kimliğe kavuşamadığı ve sağlık hakkının bir uzantısı olarak görüldüğü dönemlerde, çevre hakkına ilişkin düzenlemeler sadece dolaylı yollardan gündeme gelebilmiştir⁵⁷. Türk pozitif hukuku açısından da durum bu merkezdedir. 1961 Anayasasının "Sağlık Hakkı" başlığını taşıyan 49. maddesi, çevre hakkını dolaylı yoldan ilgilendirmekte veya tanıtmaktaydı. Buna karşın, çevre hakkının kimliğinin tanınmaya başlanmasından sonra, anayasaların "sosyal, ekonomik ve kültürel haklar"a ilişkin bölümlerinde doğrudan "çevre hakkı" başlığını taşıyan hükümler sevk edilmeye başlanmış ve bu uygulama 1970'li yıllardan sonra ivme kazanmış⁵⁸, 1990'lı yıllara gelindiğinde ise çevre hakkını doğrudan doğruya düzenleyen devlet anayasası altmış'ı geçmiştir⁵⁹. Biraz sonra daha teferruatlı olarak inceleyecek olduğumuz 1982 T.C. Anayasası da, çevre hakkını doğrudan düzenleyen anayasalar arasında yerini almıştır.

Çevre korumacı politikaların önde gelen aracı yasal düzenlemeler ve bu düzenlemelerle getirilen cezai müeyyidelerdir⁶⁰. Bu sebeple, anayasalarda hüküm bulunsun yada bulunmasın, birçok devlet, değişik yasal düzenlemelerle çevre hakkının varlığını ve kullanım şeklini belirleme yoluna gitmişlerdir. Mesela, Polonya Çevre Koruma Kodu (1979), çevre Milli Politikası Üzerine Amerikan Federal Kanunu(1969), Almanya'da "Çevre Alanında Sorumluluk Üzerine Kanun"(1991) bu düzenlemelere örnektir⁶¹.

54 TOKUÇOĞLU M.Bülent, "Çevre Hakkı ve Çevre Hukuku Açısından Kirletenin Sorumluluğu", İzmir BD, Y.54, Temmuz 1989, S.3, s.47. (Sorumluluğu)

55 KUZU, agm, s.150-151

56 URAL, "Gelişmesi..", s.359

57 HAMAMCI, agm, s.176

58 HAMAMCI, agm, s.176

59 KABOĞLU, age, s.35-36. Bu devlet anayasaları hakkında ayrıntılı bilgi için aynı sayfalara bakınız. Ayrıca bkz. ÖZDEK, age, s.81-83. Benzer bilgiler için bkz. URAL Engin, Muhtelif Anayasalarda Çevre Hükümleri, Ankara 1980, s.11-13

60 TOPRAK Karaman, "Çevre Korumacı İdeoloji...", s.11

61 Başka örnekler için bkz. KABOĞLU, age, .36

2- Çevreyle İlgili Düzenlemeler

Konuya Türk hukuk tarihi ve pozitif hukuku açısından bakıldığında, çevre hakkına ilişkin olarak, 1961 Anayasasındaki dolaylı düzenleme⁶² ve 1982 Anayasasındaki doğrudan düzenlemeye kadar, değişik mevzuatla bu hakkın tanındığı ve korunduğu, çevre sorununa Batı medeniyetinden çok daha önce çözüm bulunmaya çalışıldığı görülecektir. Bu düzenleme ve çalışmalardan anlıyoruz ki; her ne kadar Osmanlı'da, Batı'nın özgürlük anlayışının 18. ve 19.Yüzyılda gelişmeye başladığı söyleniyorsa da⁶³, çevre hakkı konusunda Osmanlı, Batı'dan çok daha önde hareket edebilmiştir.

Her şeyden önce Osmanlı hukuk sisteminde, hukukun en önemli kaynaklarından birisi olarak kabul edilen sünnette; temizliğe dikkat edilmesi ve başkalarına zarar verici davranışlardan sakınılması gerektiği yönündeki hadis ve uygulama örneklerinin mevcut olması, çevre hakkının himaye görmesine neden olmuştur. Bu hakkın tanınması ve korunmasına ilişkin olarak Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1539 tarihinde çıkartılan "Nişan-ı Humayun'un"⁶⁴(çevre Temizliği Nizamnamesi) çok iyi bir örnektir. Osmanlı'nın çevre anlayışını yansıtan bu düzenlemeye, önemine binaen kısaca değinmek istiyoruz.

Edirne Subaşısına(çöplük Subaşısı da denilmektedir)⁶⁵ gönderilen bu 12 maddelik⁶⁶ "Nişan-ı Humayun"un ilginç birkaç hükmü şöyledir;

-Bundan böyle hiç bir kimse evinin çevresini ve dükkanlarını pis tutmayıp herhangi bir pis madde görürlerse temizleyeceklerdir(md.19),

-Subaşı Ömer, çarşı ve mahallelerde dökülen pislikler kimin evine ve avlusuna yakın ise onun döktüğüne kanaat getirerek temizlettir(sın).Eğer pisliği başkaları dökmüş ise dökenler cezalandırılınsın(md.2),

-Çevreyi her türlü pislik ve leşlerden temizlettirsin(md.11 ilk cümle),

-Hiç kimse inatlaşp yasaklarma karşı gelmesin(md.12 ilk cümle).

Türk hukuk tarihi açısından çevreyle ilgili daha bir çok hüküm ve düzenleme bulmak mümkündür. Ancak bu mevzuat dağınık bir vaziyette olduğu için bir konu bütünlüğü sağlanabilmiş değildir. Ayrıca, Türkiye çevreyle ilgili bir çok uluslararası andlaşmaya da imza koymaktan çekinmemiştir⁶⁷. Ancak çalışmalarımızın sınırını zorlamamak için, 1982 Anayasasına kadar olan dönemde çıkartılan ve halen yürürlükte bulunan mevzuat hükümlerine birkaç örnek vermekle yetinmek istiyoruz;

13.3.1329 tarihli İl Özel İdaresi Kanunu⁶⁸ (md.78/2,4,5,13;80/11), 442 sayılı ve 18.3.1340 tarihli Köy Kanunu⁶⁹ (md.6,8,13,14,36,68, Ek Madde, 11,12,13,14,15),

62 1961 Anayasasının "Sağlık Hakkı" başlığını taşıyan 49. maddesi şöyledir;
"Devlet, herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbi bakım görmesini sağlamakla ödevlidir.
"Devlet, yoksul veya dar gelirli ailelerin sağlık şartlarına uygun ihtiyaçlarını karşılayıcı tedbirler alır".

63 ZABUNOĞLU Yahya K., "Türkiye'de İnsan Hakları ve Hak Arama Özgürlüğü", KBD, 1991/1, s.9.

64 belgenin orijinali ve Türkçesi için bkz. Çevre Bibliyografyası, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yayını, Ankara 1995, s.VII-XI. Başka örnekler için aynı eserin müteakip sayfalarına bakılabilir. Ayrıca bkz. BİNARK İsmet, "Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki Belgeler Işığında Türkler'de Çevreçilik Anlayışı", Yeni Türkiye, Y.1, S.5, Temmuz-Ağustos 1995,s.11 vd.

65 Konuyla ilgili başka haberler için bkz. Dünya Gazetesi, 24.06.1995. Siyah-Beyaz Gazete, s.16.08.1995, Türkiye Gazetesi, 16.08.1995. Zaman Gazetesi(2), 22.01.1997.

66 Madde sayısının 13 olduğu yönünde bkz. BİNARK, agm, s.13-14

67 Türkiye'nin taraf olduğu çevreyle ilgili uluslararası andlaşmalarla ilgili toplu bilgi için bkz. CANTÜRK Behiç, Çevre Kanunu ve İlgili Mevzuat, İstanbul 1996, s.281 vd.

68 Takvimi Vakayi, 15.03.1329 tarih, S.1414

69 Resmî Ceride, 07.04.1340 tarih, S.68

1580 sayılı ve 3.4.1930 tarihli Belediye Kanunu⁷⁰ (md.1,15,19,159), 1593 sayılı ve 24.4.1930 tarihli Umumi Hıfzıssıhha Kanunu⁷¹ (yaklaşık 37 maddesi çevreyle ilgilidir), 6831 sayılı ve 31.8.1956 tarihli Orman Kanunu⁷², 775 sayılı ve 20.7.1966 tarihli Gecekondu Kanunu⁷³.

B-1982 ANAYASASINDA ÇEVRE HAKKININ DÜZENLENİŞİ

1-Genel Olarak

Türk Hukuk sisteminde temel hak ve hürriyetler, esas itibariyle Anayasalarda düzenlenmektedir. Ancak bu uygulama, Anayasaların haricinde temel hak ve hürriyetlerle ilgili düzenlemenin yapılamayacağı manasına gelmemelidir. Önemli olan husus, böyle bir düzenlemenin Anayasa dışındaki bir mevzuatta düzenlenmesi halinde, bu düzenlemenin Anayasaya aykırı olmamasıdır. Bir diğer ifadeyle, düzenlemeler Anayasaya aykırı olmadıkları sürece, düzenledikleri temel hak ve hürriyetlerin değerinde bir düşme olmaz. Yani bu düzenlemelerden yararlanmaya veya ona dayanarak bir talepte bulunmaya engel bir durum yoktur⁷⁴. Nitekim, 1982 Anayasası ile düzenleme yapılmadan önce, çevre hakkı, her ne kadar ismen belirtilmese de nitelik itibariyle, birçok mevzuatta düzenleme yoluna gidilmiştir⁷⁵.

2- Temel Norm; Anayasanın 56 ncı Maddesi

1982 Anayasasının 56 ncı maddesi, çevre hakkını doğrudan düzenleyen bir hükümdür. Konuyu düzenleyen 1. ve 2. fıkralara göre;

"Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir.

Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşın ödevidir."

a-Haklarla İlgili Sınıflandırmadaki Konumu

Bilindiği gibi 1982 Anayasasının "İkinci Kısım", "Temel Haklar ve Ödevler" başlığını taşımakta ve dört bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölüm'de "Genel Hükümler", İkinci Bölüm'de "Kişinin Hakları ve ödevleri", Üçüncü Bölüm'de ise "Sosyal ve Ekonomik Haklar ve ödevler" yer almaktadır. İşte çevre hakkı, teorik planda "üçüncü kuşak haklar" yada "dayanışma hakları" gurubunda yer almasına veya bu şekilde nitelendirilmesine rağmen, bu haliyle tam olarak bağımsız bir kimliğe kavuşmadığı için, genellikle anayasalarda, "sosyal ve ekonomik haklar" arasında düzenleme yoluna gidildiğinden⁷⁶, 1982 TC Anayasası da farklı bir tutum sergilememiştir. Çevre hakkını, "Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler" başlığını taşıyan Üçüncü Bölümünde düzenlemiştir. Çevre Hakkı, sağlık hakkıyla aynı maddede düzenlendiği için, madde üst başlık olarak "Sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması" şeklinde bir ifade kullanılmıştır. Bizim kısaca "Çevre Hakkı" dediğimiz bu hakkı, Anayasa sanki bir tarif yapar gibi⁷⁷ "sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı" olarak isimlendirmektedir.

70 RG, 4 Nisan 1930 tarih, S.1471

71 RG, 6 Mayıs 1930 tarih, S.1489

72 RG, 8 Eylül 1956 tarih, S.9402

73 RG, 30 Temmuz 1966 tarih, S.12362

74 ARMAĞAN Servet, "Türk Hukuk Sisteminde İnsan Hakları", DÜHFD, Y.1993, S.6, s.5,11.

75 KUZU, agm, .148

76 HAMAMCI, agm, s.174

77 KABOĞLU, age, s.43

Her şeyden önce bir hususu tesbitte yarar vardır; temel hak ve hürriyetlerin değişik açılardan sınıflandırılması yada gruplara ayrılması, daha çok onların anlatımlarını ve onlarla ilgili açıklamaları kolaylaştırmak için yapılmaktadır. Bir başka ifadeyle, bir temel hak ve hürriyetin şu yada bu grupta yer alması, o temel hak ve hürriyetin özü ve değerine bir etki etmez. Çünkü temel hak ve hürriyetler bir bütünü oluşturur ve bölünmesi söz konusu olmaz. Bu şekildeki bir sınıflandırma veya gruplara ayrılma, yalnızca, yapı itibariyle birbirine benzeyen hak ve hürriyetlerin biraraya getirilmesinden ibarettir⁷⁸. Mesela, 1961 Anayasasında "Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler" başlığını taşıyan bölümde düzenlenen "Mülkiyet Hakkı"(m.36), 1982 Anayasasında "Kişinin Hakları ve Ödevleri" başlığını taşıyan(klasik hak ve hürriyetleri oluşturur) bölümde(m.35) düzenlenmiştir. Doyasıyla bu şekildeki bir düzenleme, mülkiyet hakkının niteliğinde bir değişiklik yapmamıştır. Olsa olsa, pozitif hukuk açısından bazı pratik neticeleri gündeme gelebilir.

Çevre hakkının 1982 Anayasasında "Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler" bölümünde düzenlendiğini belirtmişik. Çevre hakkının bu bölümde düzenlenmesinin ne olacağı sorusu akla gelebilir. Sosyal ve ekonomik hakların genel bir değerlendirmesinin yapılması ve bunun çevre hakkıyla mukayese edilmesi halinde, sorunun cevabı ortaya çıkacaktır.

Bu grupta yer alan haklar ve ödevler, özellikle 19. Yüzyıldan sonra sosyalist fikirlerin etkisiyle tanınmaya başlanmıştır ve bu bölümde sadece "haklar" değil, aynı zamanda "ödevler" de söz konusudur. Devletin temel amaç ve görevlerini belirleyen 5. maddesi, "kişinin temel hak ve hürriyetlerini...engelleri kaldırmaya" ve "insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya" çalışmanın devletin amaç ve görevi olduğunu belirtmektedir⁷⁹. Bu temel ilke çerçevesinde, devletin hak ve özgürlükler alanındaki konumu, her temel hak ve hürriyetin niteliğine göre değişebilmekte; klasik haklar konusunda daha çok "hak ve özgürlükleri zedelememe" ile yükümlü olduğu halde, sosyal ve ekonomik haklar konusunda "somutlaştırma" göreviyle karşı karşıyadır⁸⁰. Sosyal ve ekonomik haklar arasında da birtakım farklılıklar göze çarpmaktadır. Bir kısmı, klasik hak ve hürriyetlere benzediği halde, bir kısmı da hakların gerçekleştirilmesi konusunda, devletin daha çok sorumluluk üstlenmesini gerektirmektedir. İkinci grubun başında da çevre hakkı gelmektedir.

Anayasada sosyal ve ekonomik hak ve ödevlere ilişkin olarak öngörülen "program hükümleri", "sosyal devlet" ilkesiyle beraber değerlendirildiğinde, bu haklar konusunda devletin faal olması gerektiği sonucu ortaya çıkar. Bu faal olma gereğinin somutlaşması ise, zamana ve özellikle siyasal iktidarın tutumuna bırakılmıştır. Bu sebeple, hak sahipleri, Devlete ve bir bakıma Yasama organına, Devletin sorumluluk üstlenerek faal olması konusunda bir baskı yapamaz ve bir talepte bulunamaz⁸¹. Nitekim, 65. maddenin gerekçesinde, "Madde, hiç kimseye Devletten sosyal ve ekonomik hakları gerçekleştirilmesini isteme hakkını vermediğini, bu hakların devlete yüklenen ödevlerden ibaret olduğunu belirtmektedir" denilerek, sosyal ve ekonomik hakların ancak "Devletin lütfettiği" sınırlar içinde kullanılabileceği belirtilmek

78 ARMAĞAN, agm, s.10. KUZU, agm, s.149

79 Anayasanın bu hükmünün, temel hak ve hürriyetler konusunda, devletin amaç ve görevleri arasında insan haklarını "korumayı" almadığını, "gerçekleştirmeyi" ise çok yumuşak bir şekilde ifade ettiğini, bunun sonucu olarak da, 1982 Anayasasının, insan haklarının korunması ve gerçekleştirilmesi konusunda devlete net amaçlar göstermekten uzak olduğu ileri sürülmektedir. Bkz. SANCAR Mithat, "İnsan Hakları Açısından 1982 Anayasası", AİD, C.25, S.2, Haziran 1992, s.8. AKILLIOĞLU Tekin, "1982 Anayasasında Temel Hakların Genel Kuralları", İHY, C.5-6, Y.1983-1984, s.52 vd.

80 SABUNCU, "Temel Hakların Anayasal Konumu Üzerine", İHY, C.7-8, Y.1985-1986, s.15-16.

81 SABUNCU, agm, s.20

istenmiştir⁸². Ancak bu devletin lütfuna muhtaçlık, yine de bu hakların "hak" olma özelliğini yitirmelerine sebebiyet vermez⁸³.

Bir üçüncü kuşak hakkı, yada dayanışma hakkı olarak isimlendirilen çevre hakkı, daha önce tanınmış ve kabul edilmiş olan iki kuşak haktan farklıdır. Fakat her ikisinin de bazı özelliklerini taşımaktadır ve kendine has yapısı olan bir haktır. Bu sebeple, çevre hakkının "Sosyal ve Ekonomik Haklar ve ödevler" bölümünde düzenlenmesi pek hoş görünmemektedir. Çünkü, daha sonra değineceğimiz gibi, çevre hakkının bu bölümde yer alması, 65 inci madde gibi bir takım hükümlerin olumsuz etkisiyle karşılaşmaktadır. Ancak, 56 ncı maddenin kaleme alınış şekli, bu bölümde düzenlenmiş olmasına rağmen, biraz da olsa üçüncü kuşak hak niteliğini yansıtır gibidir⁸⁴. 56 ncı madde gerekçesine bakıldığında da, diğer sosyal ve ekonomik haklardan farklı kılınmak istendiği anlaşılabilmektedir. Gerekçede, "çevre korunması, ferde Devlete karşı dengeli ve sağlıklı çevrede yaşama yolunda bir sosyal hak tanınmasını zorunlu kılmaktadır"⁸⁵ denilerek, bu farklılık ima edilmeye çalışılmaktadır. Bu yorumlama çalışmasına rağmen, gerekçede çevre hakkından "sosyal hak" olarak bahsedilmesi, gerçekten anayasa koyucunun bu hakkı "sosyal hak" olarak gördüğü şeklinde de yorumlanabilmektedir⁸⁶. Ancak, bu şekildeki yorum pek isabetli olmasa gerektir. Biraz önce de belirttiğimiz gibi, 56 ncı maddenin düzenlemesi diğerlerinden farklıdır. Çevre hakkı konusunda, herkes hem hak sahibi hem de borçludur. Oysa, sosyal haklar, herkesin hem hak sahibi hem de borçlu olabilmesine müsait değildir. Bu sebeple, yine de çevre hakkının, niteliğine uygun olarak, üçüncü kuşak hakların ruhuna uygun olarak düzenlendiği söylenebilir⁸⁷.

Konunun başka bir yönü ise, yeni liberal politikaların etkisiyle sosyal haklardaki gerileme eğilimidir. 1980'li yıllardan itibaren devletin küçültülmesi, özelleştirme ve serbest piyasa ekonomisinin geliştirilmesi, ekonominin yeniden yapılandırılması gibi ülkemiz gündemine de giren önlemler ve politikalar, sosyal haklarda bir gerilemeye sebebiyet vermiştir⁸⁸. Sosyal haklardaki bu gerilemenin, çevre hakkına da etki edeceği akla gelebilir. Bir başka ifadeyle, çevre hakkının sosyal ve ekonomik haklar içinde düzenlenmesi ve bu haklarda da gerileme olması, çevre hakkı açısından bir risk olarak değerlendirilebilir. Ancak, çevre hakkının niteliği ve kendisine verilen önem karşısında fazla endişeye gerek yoktur. Özellikle Türk hukuku açısından, Anayasanın mevcut düzenlemesi de bu endişenin giderilmesine yardımcı olacaktır.

Diğer yönüyle, 1982 Anayasasında çevre hakkının sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler içinde yer alması belki bir avantaj olarak da kabul edilebilir. Çünkü henüz maddi bir müeyyideye kavuşamamış, hatta niteliği bile tartışılan 3. kuşak haklar⁸⁹ yada dayanışma hakları içinde zikredilmesi, ona bir belirsizlik kazandırabilirdi. Oysa, çevre hakkının mahiyeti gereği, böyle bir belirsizlik içinde tartışılmaya tahammülü ve hatta zamanı yoktur. Onun, hangi şartlar altında olursa olsun bir an önce hayata geçirilmeye ihtiyacı vardır.

82 GEMALMAZ, agm, s.73

83 SABUNCU, agm, s.20

84 KUZU, agm, s.150. HAMAMCI, agm, s.177

85 GEMALMAZ, agm, s.73

86 ÖZDEK, age, s.125

87 ÖZDEK, age, s.125

88 ÖZDEK Yasemin E., "1990'larda İnsan Hakları, Sorunlar ve Yönelimler", İHY, C.15, Y.1995, s.6 vd.

89 SUR, agm, s.43.

b-Hukuki Mahiyeti

Daha önce de belirttiğimiz gibi, çevre hakkının hukuki temelini Anayasanın 56 ncı maddesi oluşturmaktadır. Ancak, Anayasanın bu hükmünün hukuki mahiyeti konusunda doktrinde fikir ayrılığı mevcuttur ve bu fikir ayrılığı Anayasa hükmünün "program hüküm" olup olmadığı noktasında kendini göstermektedir. Anayasa hükmünü, "program hüküm" kabul edip etmemenin sonucu ise, çevre hakkı konusunda bu Anayasa hükmüne dayanarak bir talepte bulunup bulunulamayacağını belirleyecektir.

Bir görüşe göre, Anayasanın 56 ncı maddesi "program hüküm"dür; somut olarak uygulanması gereken bir hüküm değildir ve hedef saptama konumundan ileriye gidememiştir⁹⁰. Şayet bu görüş kabul edilecek olursa, Anayasanın bu hükmü, sadece yasama organına veya siyasi iktidara direktif veren, yol gösteren bir hüküm olarak değerlendirilecek, doğrudan uygulamaya geçirilemeyecek yada buna dayanılarak bir talepte bulunulamayacaktır⁹¹. Bir diğer ifadeyle, bu görüş kabul edilecek olursa, Devlete yada diğer vatandaşlara yüklenmiş bir "yükümlülüğten" veya "talep hakkından" bahsetmek mümkün olmayacaktır.

Bu görüşün aksini savunanlara göre ise, Anayasanın bu hükmü "normatif" nitelik taşıyan, kişiyi devlet karşısında ele alarak "dikey ilişkiler" kuran, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamayı bir "insan hakkı" olarak kabul eden bir hükümdür⁹². Eğer, Anayasanın hükmünün hukuki niteliği konusunda ileri sürülen bu son görüş benimsenecek olursa, 56 ncı madde hükmü, fertlere ve devlete somut yükümlülükler yükleyen, çevrenin korunması konusunda menfaati olan herkese, bu menfaatinin hukuki prosedür içinde tanınmasını isteme yetkisi veren bir hüküm olarak değerlendirilecektir⁹³.

Anayasanın çevre hakkını düzenleyen hükmünün hukuki mahiyeti konusunda ileri sürülen bu görüşlerden, ikincisi daha isabetli gözükmektedir. Belki ilk bakışta, çevre hakkına ilişkin bu hükmün "Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler" bölümünde düzenlenmiş olması, onun sosyal ve ekonomik hakların bütün özelliklerini taşıyan bir hüküm olarak değerlendirilebilir. Daha önce belirttiğimiz gibi sosyal haklar, daha çok devletin "olumlu müdahalesini" gerektiren ve vatandaşın "talep hakkı" tanımayan bir grubu oluşturmaktaydı. Dolayısıyla bu tür hakları düzenleyen Anayasa hükümleri "program hüküm" niteliğini taşıyordu. Oysa çevre hakkını düzenleyen 56 ncı maddenin düzenlenişi farklıdır. Bu hüküm, tam manasıyla sosyal ve ekonomik hakları düzenleyen bir hüküm olarak değerlendirmek, onun bir çok yönünü ihmal etmek olur ve bu da kabul edilemez.

Bir kere, "program hüküm" lerde genellikle hak sahibinden ve hakkın konusundan, muhatabından bahsedilmez. Mesela Anayasanın 57 ncı maddesine göre Devlet, konut ihtiyacını karşılayacak "tedbirleri alır" ve "girişimleri destekler". Burada hak sahibi yada hakkın konusu belli değildir. Sadece yasama organına veya siyasi iktidara bir tavsiye veyahutta yol gösterici rol oynar. Oysa, 56 ncı maddenin düzenlenişine baktığımızda durum hayli farklıdır. Her şeyden önce, Anayasa maddesi, çevre hakkının "dayanışma hakkı" olma niteliğine azda olsa uygun düzenlenmesine rağmen, "Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler" bölümünde zikredilmesi tercih edilmiştir. Esasen birçok Anayasada da böyle bir hak kategorisi (dayanışma hakları) öngörülmemiştir. En önemlisi de 56 ncı maddenin düzenlenmesinde, hakkın "sahibi", "konusu" ve "yükümlüsü" açıkça belirtilmiştir⁹⁴. Biraz sonra tekrar değineceğimiz gibi, hakkın sahibi "herkes", yükümlüsü "Devlet ve vatandaş", konusu "sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamak", yükümlülüğün konusu ise "geliştirme, koruma ve kirlenmeyi önleme"dir. Bu haliyle, çevre hakkını diğer sosyal ve ekonomik haklarla eşit tutmak, bunun sonucu olarak da 56

90 HAMAMCI, agm, s.177. GEMALMAZ, agm, s.73-74. ÖZDEK, age, s.126.

91 ÖZBUDUN Ergun, Türk Anayasa Hukuku, Ankara 1988, s.112

92 GEMALMAZ, agm, s.73. KABOĞLU, age, s.44. ÖZDEK, age, s.126.

93 ÖZDEK, age, s.126.

94 ÖZDEK, age, s.126-127

ncı maddeyi "program hüküm" olarak kabul etmek hatalı bir düşünce olsa gerektir. Hatta yargı içtihatlarında bu Anayasa hükmüne dayanılması, onun "uygulanabilir" bir hüküm olduğunu ve dolayısıyla "program hüküm" vasıflandırılmasının isabetli olmadığını teyit eder niteliktedir.

Bunun yanında, birinci görüş sahiplerinin, yani, mezkur Anayasa hükmünün "program hüküm" olduğunu iddia edenlerin yüzde yüz hatalı olduklarını söylemek de, biraz haksızlık olsa gerek diye düşünüyoruz. Bizi düşüncemizde tavize zorlayan durum ise, 56 ncı maddenin sınırlı ve eksik bir düzenlemeyi yansıtmasıdır. Her şeyden önce, çevre hakkıyla ilgili olarak Devletin yükümlülükleri konusunda bir "somutlaştırma" yoluna gidilmemiştir. Bir diğer yön ise, hakkı gerçekleştirme araçlarının yeterli olmaması ve özellikle muhatapların sorumluluğu ve müeyyide konusuna değinmeyerek, bunu bir nevi kanunlara bırakmasıdır⁹⁵. Bu eksikliklerin varlığını kabul ediyoruz. Ancak, bu durum, 56 ncı maddenin tamamen bir program hüküm olarak nitelendirilmesine yeterli olmamalıdır.

c- Çevre Hakkını Bağımsız Bir Hak Olarak Görmesi

Anayasanın 56 ncı maddesinin düzenleniş biçiminden, yani madde başlığının "sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması" şeklinde kaleme alınmasından, sağlık hakkı ve çevre hakkının bağımsız haklar olarak değil, bir bütün olarak öngörüldüğü yada tanındığı sonucu çıkarılabilir⁹⁶. Elbette çevre hakkının sağlık hakkıyla bir ilgisi vardır ve esasen bütün hak ve hürriyetler de birleriyle ilgilidir ve birbirlerini tamamlar mahiyettedir. Ancak, sırf her iki hak aynı Anayasa maddesinde düzenlendi diye, çevre hakkının bağımsız bir hak olduğunu kabul etmemek mümkün değildir. Madde hükmü çok yakından incelendiğinde, çevre hakkının bağımsız bir hak olarak kabul edildiği anlaşılacaktır.

d-Çevre Hakkının Sahibi, Konusu ve Muhatabı

Çevre hakkının veya Anayasanın tabiriyle "sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkının" sahibi "herkes"dir. Yani başta vatandaşlar olmak üzere, ülke üzerinde yaşayan tüm kişiler bu hakkın "sahibi" konumundadırlar ve bütün bu kişiler, çevre hakkına saygı gösterilmesini isteyebilir. Hak sahiplerinin bu kadar geniş tutulması, çevrenin "herkesin malı" olarak kabul edildiğini ve bu hakkın "dayanışma hakkı" olma özelliğinin dikkate alındığını gösterir. Hatta daha da ileri gidilerek, çevrenin aynı zamanda "gelecek kuşakların malı" olarak da kabul edilip, gelecek kuşakların da hak sahibi olarak görüldüklerini söylemek mümkündür⁹⁷.

Hakkın konusu ise "sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamak"tır. Burada "çevre" kavramına herhangi bir sınırlama getirilmediğinden, çevrenin çok geniş olarak ele alındığını da kabul etmek gerekir. Dolayısıyla insan hayatını doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen her türlü doğal ve beşeri çevre, "içinde yaşanacak çevreyi" oluşturmaktadır⁹⁸.

Hakkın yükümlülerine gelince; burada Anayasanın ilginç bir düzenlemesi göze çarpmaktadır. Anayasa, çevre hakkının yükümlüsü olarak "Devlet ve vatandaş" göstermektedir. Burada Devletin çevre hakkıyla ilgili en önemli "yükümlü" olarak kabul edilmesinde bir anormallik yoktur. Normal olmayan durum, Devlet haricindeki yükümlülerin sadece "vatandaş" olarak sınırlandırılmasındadır. Herkesin, mesela ülke üzerindeki yabancıların, hak sahibi olarak kabul edilmesine rağmen, yükümlünün sadece "vatandaş" olarak belirlenmesi veya sınırlandırılması anlamak güçtür. Bu hükmü lafzi bir

95 KABOĞLU, age, s.44.

96 GEMALMAZ, agm, s.72.

97 TOKUÇOĞLU, "Çevre Sorunu", s.62-63

98 Çevre kavramı hakkında daha geniş bilgi için bkz. yuk. s.

yoruma tabi tutduğunuzda, ülkede bulunan yabancılar yükümlü olmadıkları için, çevreyi kirletebilecekler, vatandaş ise "yükümlü" olduğu için çevreyi kirletmekten kaçınacaktır. Böyle bir çözümün kabulü ise mümkün değildir. Çevre hakkına ilişkin temel felsefe olarak "hak-ödev diyalektiği" kurulmaya çalışıldığına göre⁹⁹, yükümlü olarak gösterilen "vatandaş" tabirini, gai bir yorum ve hakkın mahiyetine de uygun olarak "herkes" şeklinde anlamak isabetli olacaktır. Yine aynı şekilde, Anayasa hükmünde değinilmemesi karşısında, toplulukların da hakkın yükümlüsü olamayacağını kabul etmek mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla, topluluklar da dahil olmak üzere "herkes" hakkın yükümlüsüdür. Diğer bir ifadeyle, çevre hakkının "sahipleri" kimse, hakkın "yükümlüsü" de onlar olmalıdır¹⁰⁰.

Bu açıklamalardan sonra, hak sahibinin talep edebileceği, yükümlülerin ise yerine getirmek zorunda olduğu "yükümlülüğün" muhtevasının ne olduğu sorusu akla gelebilir. Yükümlüler, çevre hakkının gerçekleşmesi için, yani, "çevrenin geliştirilmesi", "çevre sağlığının korunması" ve "çevre kirliliğinin önlenmesi" konusunda, "yapma" yada "yapmama" konusunda bir "edim" borcu altındadırlar¹⁰¹. Özellikle Devletin, yükümlülüğü daha çok "yapma" biçimindeki olumlu edimi gerektirmektedir.

3- Anayasanın 56 ncı Maddesini İlgilendiren Diğer Hükümler

Anayasanın 56 ncı maddesinin hukuki mahiyetini incelerken, uygulanması gereken bir norm olduğunu, bunun yanında, "program hüküm" diyenleri de azda olsa haklı çıkaracak eksik düzenlemelerinin olduğunu belirtmiştik. Anayasanın bu hükmü her ne kadar, çevre hakkına ilişkin temel normu oluştursa da, Anayasanın bütünlüğü içinde ele alınması ve ona göre değerlendirilmesi gereklidir. Çünkü Anayasanın bütün hükümlerinin dengeli bir uygulama içinde olması zorunluluğu karşısında, 56 ncı maddede düzenlenen çevre hakkının da, Anayasada tanınan diğer hak ve hürriyetlerle olan ilgisini belirlemekte yarar vardır. Bu irtibatı iki kısımda ele almak mümkündür; çevre hakkını sınırlayan hükümler ve çevre hakkını muhtevasını genişletmeye yarayan hükümler.

a- Çevre Hakkını Sınırlayan Hükümler

Nitelikleri Anayasanın 12 ncı maddesinde belirtilmeye çalışılan temel hak ve hürriyetlerin, bir takım genel ve özel sınırlama sebepleriyle "Kanunla" sınırlanabileceği yine Anayasanın 13 üncü maddesinin hükmüdür. Çevre hakkı, burada hem "sınırlayan" hemde kendisi "sınırlanan" konumundadır.

Anayasanın 13 üncü maddesinde, "çevre" nin bir sınırlama sebebi olduğu açıkça belirtilmemiştir. Ancak, bağımsız birer hak olarak kabul edilseler bile, çevre ve sağlık arasındaki yakın ilişki inkar edilemez. Genel sınırlama sebepleri arasında "genel sağlık" da yer aldığından ve de her iki konu, yani sağlık ve çevre, aynı maddede düzenlendiğinden, "çevre" nin de bir "genel sınırlama sebebi" olduğunu, en azından 1982 Anayasası açısından söylemek mümkün olabilir.

Çevre hakkı da diğer hak ve hürriyetler gibi, Anayasanın 13 üncü maddesi hükmüne istinaden, niteliğine uygun düştiği oranda genel ve özel sınırlama sebepleriyle sınırlanabilir. Bu sınırlamalardan ilki, çevre hakkının düzenlendiği bölüm itibarıyla gelmektedir. Anayasanın 65 inci maddesine göre, "Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirtilen görevlerini, ekonomik istikrarın korunmasını gözeterek, mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir". Çevre hakkı, mahiyet olarak tam bir "sosyal ve ekonomik hak" olmasa da, Anayasa tarafından düzenlendiği yer itibarıyla,

99 KABOĞLU, age, s.44.

100 TOKUÇOĞLU, "Çevre Sorunu", s.63. ÖZDEK, age, s.127.

101 KABOĞLU, age, s.44.

Anayasanın bu 65 inci maddesinin sınırlarına tabi olmak durumundadır¹⁰². Bu maddedeki sınırlama, kişilerine bir etki etmez ve devletin yükümlülüklerini de tamamen ortadan kaldırmaz. Sadece devlet, kendisine yüklenen ödevlerini, "ekonomik istikrarı" ve "mali kaynaklarının yetersizliğini" gerekçe göstererek, yerine getirmekten kaçınabilir¹⁰³. Bazı yazarlar, 65 inci maddedeki sınırlamanın, çevre hakkına ilişkin "geliştirme", "koruma" ve "önleme" yükümlülükleri açısından geçerli olamayacağını, sınırlamanın ancak "eski hale getirme" ye yönelik büyük yatırımlar açısından geçerli olacağını ileri sürmektedirler¹⁰⁴. Bu fikir kısmen doğrudur. Ancak, sınırlamayı sadece eski hale getirmeye yönelik büyük yatırımlar için kabul etmek biraz fazla iyimserlik olur. Öncelikle Anayasa hükmü, gerek İdareye ve gerekse Yasama Organına, bir nevi "takdir hakkı" tanımıştır. Bu bağlamda, hükümetlerin kalkınma politikalarının mahiyetine göre, sosyal ve ekonomik haklara ilişkin yükümlülüklerini yerine getirecek veya getirmekten kaçınacaktır. Çevre hakkı da sosyal ve ekonomik haklar içinde düzenlendiğine göre, Hükümetler, 65 inci maddeye dayanarak, çevre hakkına yönelik sınırlama getirebilecek veya çevreyi gözden çıkarılabilecektir. Ayrıca sistem gereği hükümetin politikalarına uygun hareket eden Yasama Organı da aynı tutumu sergileyebilecektir. Nitekim bir dönem, Gökova ve Aliğa'ya termik santral yapımı konusundaki girişimler buna iyi bir örnektir¹⁰⁵. Ancak burada devreye, Anayasanın 56 ncı maddesini "Normatif Hüküm" olarak kabul etme eğiliminde olan yargı kararları girmekte ve 56 ncı maddenin düzenleniş biçimi itibarıyla, diğer sosyal ve ekonomik haklardan ayrılması gerektiği görüşüyle karşılaşmaktadır. Bu bağlamda, 65 inci maddenin sınırlayıcı özelliği, aynı bölümdeki diğer hükemlerle kıyıslandırıldığında, 56 ncı madde açısından oldukça azaldığını görüyoruz. Bu arada, Anayasanın 65 inci maddesinin, 1961 Anayasasının 53 üncü maddesine nazaran daha geniş tutulması karşısında, başlı başına bir tartışma konusu olduğunu da¹⁰⁶ belirtmekte yarar vardır.

Çevre hakkının düzenlendiği yer itibarıyla sınırlanmasına veya teminat eksikliğine tabi tutulmasına neden olan bir başka hüküm de Anayasanın 91 inci maddesidir. Bu hükme göre, "... Anayasanın ikinci kısmının birinci ve ikinci bölümünde yer alan temel haklar, kişi hakları ve ödevleri ile dördüncü bölümde yer alan siyasi haklar ve ödevler kanun hükmünde kararname ile düzenlenemez". Bu düzenlemeden anlaşılacağı üzere, üçüncü bölümde yer alan "sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler", KHK ile düzenlenebilecektir. Başka bir ifadeyle, Anayasanın 13 üncü maddesinde öngörülen "kanunla düzenleme" teminatı, bu hak ve ödevler için geçerli olmayacak, veya en azından bu teminat yumuşatılmış olacaktır. Gerçi, 91 inci madde "düzenleme" tabirini kullandığından, fazla bir mahzurun doğmayacağı da söylenebilir. Çünkü her düzenleme, bir "sınırlama" oluşturmaz. Bu sebeple, "sınırlama" seviyesine ulaşmayan "düzenleme" lerin, KHK ile yapılması, bu bölümdeki haklar ve dolayısıyla çevre hakkı açısından çok az tehlikeli olabilir¹⁰⁷. Ayrıca, bu tür sosyal ve ekonomik hakların daha çok "olumlu" bir müdahaleyi gerektirmesi, 13 üncü maddedeki teminatın 91 inci madde ile yumuşatılmasının mahzurunu azaltabilir.

b-Muhtevasını Genişleten Hükümler

Bu hükümlerden ilki, aslında muhtevasını genişletmeye yarayan bir hükümden ziyade, korunmasına yönelik bir hüküm olan Anayasanın 40 inci maddesidir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, 56 ncı madde, çevre hakkına ilişkin olarak, sorumluluk, müracaat ve müeyyide konularına değinmemiş, konuyu bir bakıma Kanunlara bırakmıştır. Ancak, hakkın korunması konusunda özel bir düzenleme yapılmamasına rağmen, bütün temel

¹⁰² ÖZDEK, age, s.128.

¹⁰³ ÖZDEK, age, s.128.

¹⁰⁴ KABOĞLU, age, s.45.

¹⁰⁵ Konuyla ilgili Danıştay kararlarına daha sonraki kısımlarda değinilmiştir.

¹⁰⁶ GEMALMAZ, agm, s.73.

¹⁰⁷ KABOĞLU, age, s.45-46.

hak ve hürriyetler için öngörülmüş olan 40. maddenin, 56 ncı maddede düzenlenen çevre hakkı içinde geçerli olduğunu kabul etmemek için hiç bir sebep yoktur.

Anayasanın 40 ıncı maddesi(f.1), "Anayasa ile tanınmış hak ve hürriyetleri ihlal edilen herkes, yetkili makama geciktirilmeden başvuru imkanının sağlanmasını isteme hakkına sahiptir." hükmünü sevk etmiştir. Bu hükme göre, Anayasada tanınan hak ve hürriyetlerin sahibine tanınan korumayla ilgili yetki, "yetkili makama başvurma imkanının sağlanmasını isteyebilmek" tir. Buradaki "yetkili makama", idari makamları, yargı makamlarını ve hatta Anayasanın 74 üncü maddesinde düzenlenen "dilekçe hakkı" yardımıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni ifade etmektedir¹⁰⁸. Elbette bu müracaatların esaslarını belirleme görevi Kanunlara bırakılmıştır.

Çevre hakkı açısından da geçerli olacak bu düzenleme karşısında, çevre hakkının ihlalinden kaynaklanan başvurular için Kanuni düzenlemelerin hangi konumda olduğu sorusu akla gelebilir. Çevre Kanununun 30 uncu maddesi, İdari makamlara başvuruyu düzenlemesine rağmen, özellikle hakkın yargısal yollarla korunmasını düzenlemekten kaçınmıştır. Ancak böyle bir eksiklik, yargısal başvuru yolunun olmadığı manasına gelmez. Yine Anayasanın diğer hükümleri ve özellikle de hak arama hürriyetine ilişkin 36 ncı maddesi delaletiyle, ayrıca diğer Kanunlar yardımıyla, mesela İYUK'un 10 ve 11 inci maddeleri çerçevesinde, yargısal başvurunun mümkün olduğunu söyleyebiliriz.

1961 Anayasasında olduğu gibi, 1982 Anayasasında da, yukardaki hükmün haricinde, çevre hakkının muhtevasını genişleten veya onu açıklamaya yarayan birçok hüküm mevcuttur. Her ne kadar "Anayasanın Birliği" ilkesi gereğince, her kuralın yorumunun diğer kurullarla yapılması zorunlu ise de¹⁰⁹, biz burada çevre hakkını çok yakından ilgilendirdiğini düşündüğümüz birkaç madde hükmüne değinmekle yetineceğiz.

Çevre hakkını yakından ilgilendiren hükümlerden birisi, çevre hakkını düzenleyen maddeden hemen sonra gelen 57 nci maddedir. Buna göre "Devlet, şehirlerin özelliklerini ve çevre şartlarını gözeterek bir planlama çerçevesinde, konut ihtiyacının karşılayacak tedbirleri alır, ayrıca toplu konut teşebbüslerini destekler". Bu düzenleme, konut hakkıyla çevre hakkının irtibatını belirtmesinin yanında, çevre hakkını, konut hakkının "sınırlanması aracı" olarak ele aldığı da söylenebilir.

Çevrenin birer parçası olan, deniz, göl ve akarsu kıyı ve sahillerinden yararlanma konusunu düzenleyen 43 üncü madde; toprağın verimli bir şekilde kullanılmasını ve erozyonun önlenmesini öngören 44 üncü madde; tarım alanlarıyla çayır ve mer'aların amaç dışı kullanımını yasaklayan ve tedbir alınması konusunda Devlete ödev yükleyen 45 inci madde; çevre hakkının aynı zamanda "sosyal amaç" olması karşısında¹¹⁰, Devlete, özel teşebbüslerin sosyal amaçlara uygun hareket etmesini sağlama ödevi yükleyen 48 inci madde; beden ve ruh sağlığı için sporun yaygınlaştırılmasını öngören 59 uncu madde; "tarih, kültür ve tabiat varlıklarının ve değerlerinin korunmasını" öngören 63 üncü madde; ormanların korunmasını ve geliştirilmesini öngören 169 uncu madde, çevre hakkıyla yakından ilgili belli başlı hükümlerdir.

Çevre hakkıyla ilgili olan ve üzerinde biraz daha fazla durulmasını gereken bir diğer hüküm de, mülkiyet hakkını düzenleyen 35 inci maddedir. Bu hüküm, ilk bakışta çevre hakkıyla bir zıtlık içindeymiş gibi gözükabilir. 35 inci maddeye göre mülkiyet hakkı, "ancak kamu yararı amacıyla" sınırlanabilir ve bu hakkın kullanılması "toplum yararına" aykırı olamaz. Çevre hakkının bir dayanışma hakkı mahiyetinde oluşunun sonucu olarak, çok geniş bir kitleyi ilgilendirmektedir. Bu haliyle çevre hakkı, "kamu yararı" yada "toplum yararı" yönü ağır basan bir hak türüdür. Böyle olunca mülkiyet hakkı, "kamu yararı" veya "toplum yararı" gerekçeleriyle, "çevre hakkı lehine" sınırlanabilecektir. Bu sebepten dolayı, iki hak arasında bir zıtlıktan ziyade, "uyum"a

108 ARMAĞAN, agm, s.15.

109 SABUNCU, agm, s.21.

110 GEMALMAZ, agm, s.74.

yakın bir ilişkiden bahsedilmesi gerektiği ileri sürülmektedir¹¹¹. Şayet, bir hakkın bir başka hakkı sınırlaması "uyum" olarak nitelendirilebilecekse, bu görüş doğrudur. Aksi halde, çevre hakkının, mülkiyet hakkını sınırlaması karşısında aralarında bir rekabetin olduğunu söylemek hata olmayacaktır.

4- Anayasanın 56 ncı Maddesinin Diğer Mevzuata Etkisi

Çevre hakkı konusundaki isteklerin ve çıkarların farklı olması, bu istek ve çıkarlar arasında, çok zor olsa da, bir dengenin kurulmasını gerektirir¹¹². Bu sebeple Anayasayla güvence altına alınmaya çalışılan çevre hakkının çerçevesini ve kullanım şeklini, kanunlar ve diğer mevzuatla düzenlemek de kaçınılmaz olur. Çevre hakkının anayasa altı düzenlemelerdeki görünümüne çok kısa da olsa değinmekte yarar görüyoruz.

a-Çevre Kanunu

Çevre hakkıyla ilgili ilk doğrudan düzenleme, 9.8.1983 tarih ve 2872 sayılı Çevre Kanunu'dur¹¹³. Bunun haricinde de çevreyle dolaylı yada doğrudan ilgili Kanun, KHK ve Yönetmelikler bulunsa da, Çevre Kanunu, konuyu düzenleme açısından özel bir yere sahiptir. Bu sebeple, Kanunun içeriği konusuna, özetle de olsa değinmek istiyoruz.

Çevre Kanunu, kabulünden sonra bir çok değişikliğe uğramış olmakla birlikte¹¹⁴, çevre hakkı konusundaki temel yaklaşımında fazla bir değişiklik olmamıştır. çevre hakkını bir bütün olarak ele almaya çalışan bu kanun, birçok eksikliğe rağmen, Avrupa Topluluğu mevzuatı ilkelerine uygun hazırlanmış gibi gözükmektedir¹¹⁵. En azından böyle bir Kanunun çıkartılması bile, hukuk sistemimiz açısından çok önemli bir gelişme olarak kabul edilebilir¹¹⁶.

Çevre Kanunu, çevreyi "bütün vatandaşların ortak varlığı" olarak değerlendirmektedir(md.1)¹¹⁷. Yine çevrenin korunmasını ve çevre kirliliğinin önlenmesini "gerçek ve tüzel kişilerle vatandaşların görevi" olduğunu kabul ederek(md.3/a), başta Devlet olmak üzere tüm gerçek ve tüzel kişileri, çevre hakkının yükümlüsü kılmıştır¹¹⁸ ve temel nitelikler itibariyle Anayasanın 56 ncı maddesi ile uyum içindedir. Burada Kanunun bir eksikliği hemen göze çarpmaktadır; o da Anayasanın öngördüğü "sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı"ndan söz etmemesidir¹¹⁹ ve Kanunun böyle bir nitelendirme ve tanımlama yolunu seçmemesini ve sadece "görevden" bahsetmesini anlamak hayli güçtür. Kanunun bu eksikliğini, Kanunun amaçlarını belirten 1. maddesinin oldukça geniş ve tatminkar tutulması da giderememiştir.

Mezkur Kanun, "kirlenme" ilkesi karşısında, çevre kirliliğinden kaynaklanan zararlara ilişkin sorumluluk konusunda "kirlenme öder" ilkesini tercih etmiştir(md.3/c). Kanunun bu yöndeki tercih ve düzenlemesi, "ağırlaştırılmış objektif sorumluluk"

¹¹¹ ÖZDEK, age, s.131.

¹¹² TOPRAK KARAMAN Zerrin, "Çevre Kirliliğinin Giderilmesinde Uzlaşmacı Politika", AİD, C.25, S.4, Aralık 1992, s.120.(Uzlaşma)

¹¹³ RG, 11.06.1983 tarih ve 18132 S.

¹¹⁴ 8.6.1984 tarih ve 2872 sayılı KHK ile 6. ve 7. maddeleri kaldırılmış; 4.6.1986 tarih ve 3301 sayılı kanun ile 20, 21, 22 ve 24. maddeleri değiştirilmiş; 3.3.1988 tarih ve 3416 sayılı kanunla, 3, 4, 5, 8, 12, 18, 19, 28, 31 ve 32. maddeleri değiştirilmiş; 13.3.1990 tarih ve 409 sayılı KHK ile 5. maddesi kaldırılmış; 9.8.1991 tarih ve 443 sayılı KHK ile 4. maddesi yürürlükten kaldırılmıştır.

¹¹⁵ TOPRAK KARAMAN, "Uzlaşma", s.120-121.

¹¹⁶ URAL, "Uygulaması", s.16.

¹¹⁷ Anayasanın çevreyi ilgilendiren hükümlerinde, "kamu yararı" unsuruna yer vermesi, Anayasanın da çevreyi "herkesin mülkü" olarak gördüğü sonucu çıkarabilir.Bkz., ÖZDEK, age, s.131.

¹¹⁸ ÖZDEK, age, s.135.

¹¹⁹ KABOĞLU, age, s.50.

isimlendirilen sorumluluk türüne dahil edilmesine neden olmaktadır¹²⁰. Ancak bu sorumluluğun kabulü, hiç bir çıkış yolunun olmadığı manasına gelmez. Çevreyi kirletenler bu sorumluluktan kurtulabilmek için bir "kuruluş beyyinesi" olarak, "kirletmeyi önlemek için gerekli her türlü tedbiri aldıklarını ispat etmek"(md.3/e) zorundadırlar.

Çevre Kanununun öngörmüş olduğu ilkelerden birisi de, çevre korumasına ilişkindir. Kanuna göre, çevre korumasına ilişkin önlemlerin alınmasında, kalkınma çabalarının da göz önüne alınması (md.3/b) ve alınacak tedbirlerin bu kalkınma çabalarını olumsuz yönde etkilememesi gerekir(md.3/c). Kanunun bu hükmü, Anayasanın 65. maddesi ile, 56. maddeye getirilen sınırlamayla paralellik arzeder görünmektedir. Çevre hakkının niteliğine aykırı düşen ve bu hakkı belirli ölçülerde etkisiz kılacak bu düzenleme, Kanunun olumsuz yönlerinden biri olarak değerlendirilebilir¹²¹.

Çevre Kanunu, çevre hakkının idari yönden korunmasına ilişkin olarak yetkili mercilere, yakın izleme, ölçümleme, idari ve cezai müeyyideler uygulama, gerekli diğer önlemleri alma görev ve yetkisi vermiştir. Yine aynı Kanun, 30. maddesiyle, çevre hakkının hem sahibi hem de yükümlüsü olan kişiye "sorumlu vatandaşlık bilinci" aşılacak istencesine¹²², çevreyi kirleten ve bozan faaliyetleri öğrenmeleri halinde, bu faaliyetlerin durdurulmasını isteme; idari makamlara da bu gayeye yönelik olarak yapılan başvurular karşısında, gerekli önlemleri alma zorunluluğu yüklemiştir¹²³. Buna karşın, çevre kirlenmesinden doğrudan yada dolaylı olarak zarar görenlere, ABD'de kurumsallaşan "class action" denilen "yığın adına dava" açma yolu öngörülmemiştir ve bu bir eksiklik¹²⁴. Bu eksiklik belki, 30. madde çerçevesinde yapılan idari başvurulara olumsuz cevap alınması durumunda, İYUK'un 10.ve 11. maddeleri çerçevesinde bir değerlendirmeye, idari yargı yoluna başvurulması düşünülebilir¹²⁵. Esasen, Danıştayın uygulamaları da böyle bir yargısal başvuruya imkan tanımaktadır.

Çevre Kanunu, çevrenin ve ekolojik dengenin korunması için alınacak tedbirlerle ilgili bir çok önemli konuyu, yönetmeliklere bırakmıştır. Kanunun öngördüğü süreler içinde çıkarılmasa bile, gecikmeli olarak çıkartılan ve bir "çevre standardı" oluşturmaya yarayacak yönetmelikler şunlardır; Hava Kalitesinin Korunması Yönetmeliği¹²⁶, Gürültü Kontrol Yönetmeliği¹²⁷, Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliği¹²⁸, Çevre Kirliliğini Önleme Fonu Yönetmeliği¹²⁹, Gemi ve Deniz Araçlarına Verilecek Cezalarda Suçun Tesbiti ve Cezanın Kesilmesi Usulleri ile Kullanılacak Makbuzlara Dair Yönetmelik¹³⁰, Özel Çevre Koruma Fonu Yönetmeliği¹³¹, Çevresel Etki Değerlendirme Yönetmeliği¹³².

¹²⁰ GÜRAN Sait, "Çevre Kanununun Otuzuncu Maddesi", İHİD, Y.9, S.1-3 (L.DURAN'a Armağan Özel Sayısı), s.187, URAL, agm, s.18-19, ÖZDEK, age, s.135.

¹²¹ GÜRAN, agm, s.76. TOKUÇOĞLU, "Çevre Sorunu", s.64.ÖZDEK, s.134.

¹²² GÜRAN, agm, s.187.

¹²³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. GEMALMAZ, agm, s.88 vd. GÜRAN, agm, s.187 vd.

¹²⁴ GEMALMAZ, agm, s.91.

¹²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. GÜRAN, agm, s.187 vd.

¹²⁶ RG, 2 Kasım 1986, S.19269

¹²⁷ RG, 11 Aralık 1986, S.19308

¹²⁸ RG, 4 Eylül 1988, S.19919

¹²⁹ RG, 17 Mayıs 1985, S.18757

¹³⁰ RG, 3 Kasım 1987, S.19623

¹³¹ RG, 2 Kasım 1990, S.20713

¹³² RG, 7 Şubat 1993, S. 21489. Bu yönetmeliklere ilave olarak, Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliği (RG, 20.5.1993) ve Zararlı Madde ve Kimyasal Ürünlerin Kontrolü Yönetmeliğini (RG, 11.7.1993) de zikretmek gerekir.

b-Diğer Mevzuat Hükümleri

1982 Anayasasının kabulünden sonra, Çevre Kanunu ve ilgili Yönetmeliklerden ayrı olarak, çevreyle yakından ilgili olarak birçok Kanun ve Kanun Hükmünde Kararname çıkartılmıştır. Bunların başında 9.8.1983 tarih ve 2873 sayılı Milli Parklar Kanunu¹³³, 21.7.1983 tarih ve 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu¹³⁴, 18.11.1983 tarih ve 2960 sayılı Boğaziçi Kanunu¹³⁵, 4.4.1990 tarih ve 3621 sayılı Kıyı Kanunu¹³⁶ gelmektedir. Bu arada 1982 Anayasasından hemen önce çıkartılan 12.3.1982 tarih ve 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu¹³⁷ da çevreyle ilgili hükümler taşımaktadır. Zikredilen bu Kanunların yanında, birçok Kanun ve KHK'de çevreyle ilgili hükümler mevcuttur.

Çevre Kanununun, çevrenin korunması konusunda asıl görev ve yetkiyi kamu kuruluşlarına vermesi karşısında¹³⁸, bu görev ve yetkiyi kullanacak teşkilatlanma da önem arz etmektedir. Bu teşkilatlanmayı sağlayan mevzuatın en önemlileri ise, 19.10.1989 tarih ve 383 sayılı özel Çevre Koruma Kurulu Başkanlığı Kurulmasına Dair KHK¹³⁹ ile 9.8.1991 tarih ve 443 sayılı Çevre Bakanlığının Kuruluş ve Görevleri Hakkında KHK¹⁴⁰ dir.

C-ÇEVRE HAKKININ YARGI KARARLARINA YANSIMASI

Teorik planda ve Anayasadaki hak ve hürriyetler açısından incelemeye çalıştığımız çevre hakkının yargı kararlarına ne ölçüde yansıdığı da hayli önemlidir. Zira, bu hakkın kullanımından kaynaklanan sorunlar ve hak ihlallerinin önlenmesine yönelik başvurular neticede yargı mercilerinin önüne gelecektir. Hal böyle olunca da, yargı organlarının ve özellikle de Anayasa Mahkemesinin bu hak konusunda nasıl davrandığının tesbitini yapmakta yarar vardır.

1- Anayasa Mahkemesi Kararları ve Çevre Hakkı

Çevre hakkını düzenleyen Anayasanın 56 ncı maddesi çerçevesinde konunun ilk defa Anayasa Mahkemesince ele alınması, 3194 sayılı İmar Kanununun bazı hükümlerinin iptali için açılan dava neticesi alınan kararda¹⁴¹ söz konusu olmuştur.

Anayasa Mahkemesi "Sağlıklı ve dengeli bir çevre kavramına, doğal güzelliklerin korunduğu, kentleşme ve sanayileşmenin getirdiği hava ve su kirlenmesinin önlenmesi kadar, belirli bir plan ve programa göre düzenlenmiş çevrenin de gireceği kuşkusuzdur." diyerek, çevre hakkı kavramına açıklık getirmeye çalışmıştır. Yüksek Mahkeme, bu ifadelerle, çevre hakkının gerçekleşmesine ilişkin olarak "koruma" ve "plan ve program" öğelerine önem verdiğini göstermiştir.

Mezkur kararda devamla;

"Anayasanın 56 ncı maddesinin birinci ve ikinci fıkralarında herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir denildiğine göre, dava konusu 26.maddenin üçüncü fıkrasında belirtilen sanayi kuruluşlarının, çevre

¹³³ RG, 11 Ağustos 1983, S. 18132

¹³⁴ RG, 23 Temmuz 1983, S.18113

¹³⁵ RG, 22 Kasım 1983, S. 18229

¹³⁶ RG, 17 Nisan 1990, S. 20495

¹³⁷ RG, 16 Mart 1982, S. 17635

¹³⁸ KABOĞLU, AGE, S.51.

¹³⁹ RG, 13 KASIM 1989, S.20341.

¹⁴⁰ RG, 21 AĞUSTOS 1991, S. 20967.

¹⁴¹ AYM, 12.11.1986 tarih, E. 1985/11, K. 1986/29 sayılı kararı. AMKD, S.22, s.433 VD

sağlığının bozulması ve çevre kirliliği bakımından verecekleri zararın önlenmesi, bu kuruluşlara tanınan ayrıcalığın ortadan kaldırılmasıyla sağlanacaktır." denilmektedir. Bu ifadeyle Anayasa Mahkemesi, çevre hakkını "eşitlik" ilkesine de dayandırma yoluna gitmiş ve bazı sanayi kuruluşlarına verilen imtiyazların, çevreye zarar vereceği ve dolayısıyla eşitliğe aykırılık teşkil edeceğini de dikkate alarak, anılan kanunun 26 ncı maddesinin son fıkrasını Anayasanın 56 ncı maddesine aykırı olduğu gerekçesiyle iptal etmiştir.

Yüksek mahkeme yine aynı kararında "Devletin Anayasanın 56 ncı ve 57 nci maddelerinde öngörülen görevlerini yerine getirebilmesi ancak, belli bir plan ve program çerçevesinde sürekli gözetim ve denetim ile gerçekleştirilebilir" gerekçesiyle, toplam inşaat sahası belirli bir sınırın altında kalan binalar için ruhsat alma zorunluluğunu kaldıran 27 nci maddesini, Anayasanın 56 ncı ve 57 nci maddelerine aykırı bulmuştur. Mahkeme, aynı kanunun Boğaziçinin yapılaşmasına imkan tanıyan 47 nci maddesini de "kamu yararını gerçekleştirmek amacıyla yönelik olduğu kabul edilemez" gerekçesiyle Anayasanın 2 nci ve 56 ncı maddelerine aykırı bulmuştur.

Anayasa Mahkemesinin mezkur kararı incelendiğinde, Anayasanın 56 ncı maddesinde düzenlenen çevre hakkını, "eşitlik" ilkesini ve "kamu yararı" ölçüsünden de yararlanarak değerlendirdiğini görmekteyiz. Ayrıca, Yüksek Mahkemenin bu kararından, Anayasanın 56 ncı maddesinin salt Devlete yön gösteren, direktif veren bir program hüküm olarak kabul etmenin yanında, bu Anayasa hükmünün doğrudan doğruya uygulanma imkanına sahip bir "kamu hakkı" veya "kamu hürriyeti" olarak kabul ettiğini de çıkartabiliriz¹⁴². Bu sonuca, Yüksek Mahkemenin bir başka kararındaki¹⁴³, "Bu maddenin (AY md.56) birinci fıkrası, herkese sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamayı bir hak olarak tanıırken, devlete de böylesi yaşamayı sağlamak ödevini yüklemiştir." ifadesinden de ulaşabiliriz.

Yine sonuç olarak diyebiliriz ki, Anayasa Mahkemesinin vermiş olduğu ve çok kısa alıntılar yaptığımız kararlarından¹⁴⁴ şu sonuca ulaşmak mümkündür; Anayasanın 56 ncı madde hükmü, "herkes" in ileri sürebileceği, talep edebileceği "sübjektif bir kamu hakkı" bahsetmekte; bunun yanında devlete de bu hakkın gerçekleştirilmesi konusunda bir "yükümlülük" getirmektedir¹⁴⁵.

2- Danıştay Kararları ve Çevre Hakkı

Danıştay, 1982 Anayasasının yürürlüğe girmesinden ve 1983 yılında Çevre Kanununun çıkarılmasından sonra, çevre konusundaki görüşünü, "Gökova Davası"¹⁴⁶ münasebetiyle verme imkanı bulmuştur. Gökova Davası, Bakanlar Kurulu'nun, Gökova Körfezi'ne Kemerköy Termik Santralini kurulması yönünde almış olduğu karar aleyhine, Gökova Körfezi kıyısında meskun dört köyün muhtarı ve bir köy sakini tarafından açılmış olan bir iptal davasıdır.

Danıştay açılan bu iptal davasında öncelikle, müstakar içtihatlarına uygun olarak, köy muhtarı ve sakini olan davacıların dava ehliyetinin bulunduğu karar vererek davayı esaslan incelemiştir. Davacılar iptal talebi gerekçelerini, Anayasanın 56 ncı maddesine, Çevre Kanununa, Turizmi Teşvik Kanununa ve Başbakanlık Çevre Müsteşarlığının

¹⁴² ÖZDEK, age, s.153.

¹⁴³ AYM, 19.4.1988 tarih, E. 1987/16, K. 1988/8, AMKD, S.24, s.81 vd.

¹⁴⁴ Benzer kararlar için bkz. AYM, 28.6.1989 tarih, E. 1988/61, K. 1989/28 sayılı kararı, RG, 4.10.1989, S. 20302, AYM, 18.9.1991 tarih, E. 1990/23, K. 1991/29 sayılı kararı, RG, 23.1.1992, S. 21120. Anayasa Mahkemesinin çevre hakkını ilgilendiren kararları için bkz. ÖZDEN Yekta Güngör, "Yargı ve Çevre", Teknik Bülten, Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı Yayını, S.30, Y.Haziran 1991, s.6 vd.

¹⁴⁵ Geniş değerlendirme için bkz. ÖZDEK, age, s.153.

¹⁴⁶ Bu dava, Danıştay 10. Dairesi'nin 24.6.1986 tarih, E. 1985/2739, K. 1986/1451 sayılı kararına konu olmuştur. Karar için bkz. AİD, C.19, S.3, Eylül 1986, s.150 vd.

yaptırması olduğu incelemede ortaya çıkan, termik santral için seçilen bu yerin çevre sağlığı açısından uygun olmadığı yönündeki rapora dayandırmışlardır. Davanın esası konusunda Danıştay; Çevre Kanununda, idarenin yürüttüğü kamu hizmetinin gereklerini saptama ve tesis kurma konusundaki takdir yetkisinin çevre sağlığını koruyucu önlemler alma zorunluluğu dışında kısıtlanmadığı, Çevre Kanununda bazı bölgelerde yatırım yapılması konusunda herhangi bir engelleyici hüküm bulunmadığı, ayrıca aynı kanunda (md.1) çevre sağlığını korumak amacıyla alınacak önlemlerin ekonomik ve sosyal kalkınma hedefleriyle uygun olması gerektiğinin belirtildiği, yine aynı kanunda (md.2/c) arazi ve kaynak kullanımını kararlarını veren ve projeleri değerlendiren makamların işlemlerinin kalkınma çabalarını olumsuz yönde etkileyecek nitelikte olmaması gerektiğini belirttiği, ayrıca hazırlanan bilirkişi raporunda "gerekli önlemler alındığında çevreye zararlı olmayacağı"nın belirtilmesi gibi gerekçelerle davayı esaslan reddetmiştir. Danıştay bu kararında, davacıların gerekçe olarak dayandıkları Anayasanın 56 ncı maddesine fazla değinmeden, büyük ölçüde Çevre Kanununu esas almıştır.

Danıştay, Gökova Davası konusunda vermiş olduğu bu karardan sonra, "Zaferpark" ve "Güvenpark" davalarında, dava ehliyeti konusundaki tutumunu sürdürmüştür, davaların esası konusunda ise, daha farklı bir tutum sergilemiştir.

Zaferpark Davasında¹⁴⁷, Zaferparkta otopark yapımı konusunda Belediyenin yapmış olduğu imar planı değişikliği aleyhine açılan davada Ankara 5. İdare Mahkemesi; çağdaş kentlerde özel otolara kolaylık sağlamak yerine, bunların kent merkezlerinden uzaklaştırılma çarelerinin arandığı, oysa yoğun yapılaşma karşısında yeşil alanların genişletilmesinin gerekli olduğu halde, idarenin işleminin çevre düzenini bozabilecek nitelikte olduğu gerekçeleriyle idarenin işlemini iptal etmiş ve Danıştay da bu kararı onamıştır.

Güvenpark Davasında da, Ankara 6. İdare Mahkemesi, Güvenparkın otopark ve çarşı olarak tahsis yönündeki Belediyenin imar planı değişikliği işlemini aleyhine açılan bu davada; kent merkezinde yeşil alan gereksinmesi ile ilgili olarak İmar Kanununda kişi başına yedi metrekare yeşil alan ayrılmasının bir zorunluluk olarak gösterildiği, yapılan işleminde ise buna dikkat edilmediği, aksine var olan estetik, tarihi, sembolik ve ekolojik değerleri yok edeceği için, uygulamanın sehircilik ilkeleri, planlama esasları ve kamu yararı açısından sakıncalı olduğu gerekçeleriyle Belediyenin imar planı değişikliğini öngören işlemini iptal etmiş, Danıştay 6. Dairesi de bu kararı onamıştır¹⁴⁸.

Danıştay, bu son iki kararında da bilirkişi raporlarını hükmüne esas alma yolunu tercih etmiştir. Özellikle Güvenpark davasında Danıştayın, Anayasanın 56.maddesine yine değinmemekle beraber, çevre hakkı konusunda Anayasa Mahkemesi kararlarında geçen "Planlama İlkeleri" ve "Kamu Yararı" gibi kavramlara dayanması, iki yüksek mahkemenin görüşlerinin birbirine yaklaştığını göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Çevre hakkı konusunda Danıştayın vermiş olduğu ilginç kararlardan birisi de "Aliağa Davası"nda vermiş olduğu karardır. Aliağa'ya termik santral kurulması yönündeki Bakanlar Kurulu kararı aleyhine, Anayasanın 56 ncı maddesine ve çevre Kanuna aykırı olduğu gerekçesiyle bir milletvekili tarafından açılan iptal davasında Danıştay, davacının dava ehliyetinin varlığını; çevrenin bütün vatandaşların ortak varlığı olduğu(ÇK md.1), "Çevre Koruma" teriminin, ekolojik dengeninin korunması, havada, suda, toprakta kirlilik ve bozulmanın önlenmesi ve çevrenin iyileştirilmesi için yapılan çalışmaların bütünü şeklinde tanımlanması(ÇK. md.2/a), çevrenin korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesi gerçek ve tüzel kişilerle vatandaşların görevi olduğu(ÇK. md.3/a), ve yine ÇK 30 uncu maddesinin düzenlemesine göre milletvekilinin bir "vatandaş" olarak dava açma ehliyetinin olduğu gerekçeleriyle kabul etmiş ve davanın esasını incelemiştir.

¹⁴⁷ Ankara 5. İdare Mahkemesinin 1.10.1986 tarih ve E. 1986/287, K. 1986/742 sayılı kararı, Danıştay 6. Dairesinin 16.12.1986 tarih ve E. 1986/1323, K. 1986/1135 sayılı kararıyla onanmıştır. Bkz. ÖZDEK, age, s. 161-162.

¹⁴⁸ Danıştay 6. Dairesinin 9.5.1988 tarih ve E. 1988/477, K. 1988/646 sayılı kararı. ÖZDEK, age, s.162.

Danıştay İDDGK, 17.11.1989 tarih ve E.1989/422 sayılı yürütmeyi durdurma kararı vermiş, Bakanlar Kurulu, yürütmeyi durdurma kararını etkisiz kılacak şekilde yeni bir karar alması üzerine, İDDGK, 2.3.1990 tarih ve E.1989/422 sayılı yeniden yürütmeyi durdurma kararı vermiştir. Davanın esasının incelemesinden sonra, Danıştay 10.Dairesi 28.4.1990 tarih ve E.1990/2278, K.1992/1672 sayılı kararıyla¹⁴⁹, Bakanlar Kurulunun Aliğa'ya termik santral yapılması yönündeki kararı iptal etmiştir. Danıştay, Bakanlar Kurulu'nun kurulmasına karar verdiği termik santralin, Çevre Kanununun 1,2/a, 3/a ve 30 uncu maddesi, Anayasanın 56 ncı maddesi, Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, 3096 sayılı Kanuna, 389 sayılı KHK, Hava Kalitesinin Korunması Yönetmeliği, Gayrisihhi Müesseseler Yönetmeliği hükümlerine aykırı olarak ekolojik dengenin bozulmasına sebebiyet verecek nitelikte olduğu, bu sebeple alınan Bakanlar Kurulu kararında "Kamu Yararı" bulunmadığı gerekçeleriyle iptal kararı vermiştir.

Danıştayın bu kararı çevre hakkı açısından hayli ilginçtir. Sebebi ise, idare ile yargı arasında bir sürtüşmeye sebebiyet vermesi, daha önce vermiş olduğu Gökova kararında çevre-kalkınma ilişkisinde kalkınma lehine bir tutum sergilediği halde, bu son kararında çevre lehine bir tutum sergilemiş, bu noktada da idareye karşı bir tavır takınmıştır. Bu kararda ayrıca Anayasanın 56 ncı maddesi de Danıştayın gerekçeleri arasına girebilmiştir¹⁵⁰.

c-Yargıtay Kararları ve Çevre Hakkı

Yargıtay, çevreye verilen zararla ilgili, ağırlıklı olarak Medeni Kanunun 661 inci maddesinde düzenlenen "komşuluk hukuku" kapsamında değerlendirme yapma yolunu seçmiştir¹⁵¹. Yargıtay 8. HD'nin 25.11.1985 tarihli bir kararında¹⁵², bir kimsenin mülkünü belli kurallara uymak şartıyla dilediği gibi kullanabileceği, fakat komşusuna zarar vermemesi gerektiğini, bunun yanında MK. 661 inci maddenin ve diğer hükümlerin çevre ilişkilerine uygun şekilde yorumlanması gerektiğini belirtmiştir¹⁵³. Yüksek Mahkeme, son zamanlarda vermiş olduğu kararlarda, "çevre hakkı" kavramına pek yer vermemekle beraber, Çevre Kanununda düzenlenen sorumluluğun "ağırlaştırılmış objektif sorumluluk" olduğunu kabul etmiş ve bu konuda doktrinle aynı görüşü paylaşmıştır¹⁵⁴. Nitekim Yargıtay, Karayolları Genel Müdürlüğü aleyhine açılan bir davada, "Çevre Kanunu, çevrenin kirlenmesi hususunda uyulması gereken kuralları, tüm özel ve tüzel kişileri bağlayıcı niteliktedir; kamu tüzel kişilerinin çevreyi kirlenme açısından eylemlerinde idari emir ve kuralara göre hareket edeceklerini söylemek yasanın amacı ve açık hükümleri ile bağdaşmaz"¹⁵⁵ diyerek, çevre hakkını, bu kavramdan bahsetmeden üstü kapalı bir şekilde sadece Çevre Kanunu çerçevesinde ele aldığını göstermiştir.

¹⁴⁹ Karar için daha geniş bilgi için bkz. ÖZDEK, age, s. 163 vd.

¹⁵⁰ ÖZDEK, age, s. 168 vd. Çevre hakkıyla ilgili diğer Danıştay kararları için bkz. age, s.168 vd.

¹⁵¹ GEMALMAZ, agm, s.93 vd.

¹⁵² E. 1985/11426, K. 1985/11344, YKD, C.12, S.5, Mayıs 1986, s.675 vd.

¹⁵³ Benzer kararlar için bkz. Yargıtay 1. HD, 19.6.1990 tarih, E. 1990/3085, K. 1990/8612, YKD, C.17, S.6, Haziran 1991, s.832 vd. Yargıtay 1. HD, 12.2.1990 tarih, E. 1986/1186, K. 1990/1645, YKD, C.16, S.7, Temmuz 1990, s.981 vd.

¹⁵⁴ ÖZDEK, age, s.177.

¹⁵⁵ Yargıtay 4. HD, 9.2.1989 tarih, E. 1988/7660, K. 1989/1046, YKD, C.15, S.5, Mayıs 1989, s.646 vd.

SONUÇ

İdeal düzeyde olmasa bile insanların elde edebildikleri temel hak ve hürriyetler arasında yer alan çevre hakkı, belirli bir ülkedeki, belirli bir bölgedeki veya belirli bir gruptaki insanları ilgilendiren bir hak olmayıp tüm insanlığı ilgilendiren bir haktır. Tüm insanların özgürce ve eşit oranda temel hak ve hürriyetlerini kullanabildiği bir dünyaya sahip olma arzusunun ürünü olarak gündeme gelen "üçüncü kuşak haklar" yada "dayanışma hakları" içinde yer alan çevre hakkı, artık günümüz uygar toplumlarında en az "demokrasi" kadar popüler hale gelebilmiştir.

Bu popülerliğin yanında, meselenin bir de gerçeğe yansıyan yönü vardır. Bu yön, daha birinci ve ikinci kuşak hakların bile tam anlamıyla yerine getirilemediği, hatta en temel ve hiç bir devletin dokunamayacağı "hayat hakkı"nın bile tam anlamıyla korunmadığı bir ortamda, "çevre hakkı"nın ne kadar sağlanabilecek olmasıdır. Savaşların sürüp gittiği, insanların açlıktan öldüğü bir dünyada, insanlara çevre hakkını tanımanın pek de pratik bir sonucu olmayacağı düşünülebilir. Ancak bu karamsarlığın "hayatta kalanlar için de çevre hakkı olmasın" sonucuna götürmemesi gerekir.

Çevrenin korunması veya çevre hakkının güvence altına alınması noktasında gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler açısından bir farklılık vardır. Gelişmekte olan ülkeler, sanayileşerek kalkınma ile çevreyi koruma ikilemi arasında bir tercih yapmak zorunda kalmışlardır. Ya kirlenmemiş ve temiz çevrede sanayileşmeden az gelişmiş olarak kalacaklar, yada sanayileşerek çevrenin kirlenmesine rıza göstereceklerdir. Mesela ülkemiz açısından meseleye bakıldığında, gerek Devletin ve gerekse özel teşebbüse ait sanayi kuruluşlarının, çevrenin korunmasına yönelik olarak çok yüksek maliyet gerektiren tedbirlerin alınması için gerekli kaynağa sahip olduklarını söylemek biraz zordur. Gerek ülkemiz ve gerekse aynı durumdaki ülkelerde, milli gelir düzeyi bakımından çevrenin korunmasına bütçeden yeterli maddi kaynak ayırmaya imkanlar tam müsait değildir. Hemen belirtmek gerekir ki, bu hiç bir tedbirin alınmadığı veya alınamayacağı anlamına gelmemelidir.

Aynı şekilde, birinci ve ikinci kuşak haklar konusunda arzulanan noktaya ulaşamaması, çevre hakkı konusunda da ümitsizliğe kapılmaya, çevre hakkının bir "ütopya"dan öteye geçemeyeceğini düşünmeye sebebiyet vermemelidir. Çevre hakkının da diğer dayanışma hakları gibi (ki bu haklar bir arada geliştiği sürece özel anlam ifade ederler) gerek uluslararası planda ve gerekse ulusal planda bir takım düzenlemelerle güvence altına alınmaya başlanması, bu hakkı bir ütopya olmaktan çıkarılabileceği ve hayata geçirilebileceği umidini vermelidir. Çünkü bir şeyin yapılması için bir başlangıcın yapılması bile küçümsenmemesi gereken bir gelişmedir. Çevre üzerindeki çıkar çatışmaları ve sair sebeplerle çevre hakkının gerçekleştirilmesi zor olabilir. Fakat, çevre hakkına da en az diğer temel haklar kadar değer vermekten başka bir seçeneğimiz de yok gibidir. Temennimiz, pozitif hukuk kuralları içinde, ister üçüncü kuşak bir hak olarak, isterse sosyal ve ekonomik bir hak olarak değerlendirilsin, çevre hakkının layık olduğu yere ulaşması, veya en azından son zamanlarda hızını artıran liberal ekonomik düşüncelerin etkisine kapılarak bulunduğu noktadan daha da geriye gitmemesidir.

BİBLİYOGRAFYA

- AKILLIOĞLU Tekin : "1982 Anayasasında Temel Hakların Genel Kuralları", İHY, C.5-6, Y.1983-1984, s.50-66.
- AKİPEK Şebnem : "Çevreyi Kirletenin Hukuki Sorumluluğu", MBD, Y.13, Ekim 1994, S.51, s.4-2.
- ARMAĞAN Servet : "Türk Hukuk Sisteminde İnsan Hakları", DİHFD, Y.1993, S.6. s.3-24.
- AYDOĞDU Cengiz : "Günaha Son Çağrı", Yeni Türkiye, Y.1, S.5, Temmuz-Ağustos, 1995, s.81-85.
- BİNARK İsmet : "Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki Belgeler Işığında Türkler'de Çevrecilik Anlayışı", Yeni Türkiye, Y.1, S.5, Temmuz-Ağustos 1995, s.11-26.
- CANTÜRK Behiç : "Çevre Kanunu ve İlgili Mevzuat, İstanbul 1996.
- DALEŞ J.H : "Çevre Sorunlarının Hukuki ve Ekonomik Temelleri, Çev. İ.Orhan Türköz (Mobil'in armağanı olup baskı yeri ve tarihi yoktur).
- DİKİCİ Hasan : "Çevre ve İnsan", Yeni Türkiye, Y.1, S.5, Temmuz-Ağustos 1995, s.130-131.
- ERDOĞAN Mustafa : "İnsan Hakları Öğretisine Giriş", HİİBFD, C.11/1993, s.23-40.
- GEMALMAZ Mehmet Semih : "Çevre Koruma Sorunu Çevre Hakkı, Çevre Yasası ve Düşündürdükleri", İBD, C.61, S.1-2-3, Y.1987, s.59-95.
- GÜLER Çağatay : "Çevre Hekimliği", Standart (dergisi), Y.36, S.422, Şubat 1997, s.35-42.
- GÜRSELER Güneş : "İnsan Hakları mı? Sığın Hakları mı?", Yeni Türkiye, Y.1, S.5, Temmuz-Ağustos 1995, s.150-153.
- GÜRAN Sait : "Çevre Kanununun Otuzuncu Maddesi", İHİD, Y.9, 1988, S.1-3(L.DURAN'a Armağan özel sayısı), s.185-198.
- GÜRPINAR Ergun : "Çevre Sorunlarına Yaklaşım", İHİD, Y.5, S.1-3, Aralık 1984, s.87-92.
- HAMAMCI Can : "Çevre ve Hukuk", Fehmi YAVUZ'a Armağan, AİSBF Yayını, Y.1983, s.239-250.(Dipuotlarda makale ismi aynen belirtilecektir)
- _____ : "Çevre Hukuku Üzerine Düşünceler", İHY, C.5-6, Y.1983-1984, s.171-180.
- KABOĞLU İbrahim Ö. : "Çevre Hakkı, Ankara 1996.
- _____ : "Dayanışma Haklarının' Hukuksal Değeri (Soyut Telipleri mi, İnsan Hakları mı?)", İHY, C.13, s.37-48.
- KANTAR Elvend H. : "Çevre Hukukunda Sorumluluk Kavramı", İBD, C.58, S.1-2-3, Mart 1984, s.20-42.
- KAPANİ Münci : "Kamu Hürriyetleri, Ankara 1981.
- KELEŞ Ruşen : "Çevrebilim, Ankara 1993.
- HAMAMCI Can : "Kent ve Çevre Haklarının Korunması Üzerine Gözlemler", AİSBFD, C.49, S.3-4, Y.1994, s.275-280.
- KELEŞ Ruşen : "Türk Anayasa Metinleri, Ankara 1985.
- KILI Suna : "Vizyon Arayışları ve Asya Modelleri, Ankara 1995.
- GÖZİBİYİK A.Şeref : "Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarının İnsan Hakları Açısından Karşılaşılmalı Olarak İncelenmesi", Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları, 3. Kitap, İstanbul 1993, s.207-251.(Türkiye'de İnsan Hakları)
- KOZLU Cem : "Sağlık ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkının Gelişim Süreci", MHAD, Yeni Seri No.20, Y.1996, s.143-152.
- KUZU Burhan

- LEIBHOLZ Gerhard : "Hukukun Gayesi", Çev. Yavuz Abadan, İHFD, C.9-12, S.1-4, Y.1937, s.515-533.
- MOURGEON Jacques : "İnsan Hakları, Çev. Aygen Ekmekci/Alev Türker, Yeni Yüzyıl armağanı 1995, Basım yeri yok.
- ÖZBUDUN Ergun : "Türk Anayasa Hukuku, Ankara 1988.
- ÖZDEK Yasemin E. : "İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı, Ankara 1993.
- _____ : "1990'larda İnsan Hakları: Sorunlar ve Yönelimler", İHY, C.15, Y.1995, s.3-44.
- PAZARCI Hüseyin : "Çevre Sorunlarının Uluslararası Boyutları ve Uluslararası Hukuk", Fehmi YAVUZ'a Armağan, AİSBF Yayını, 1983, s.201-237.
- SABUNCU Yavuz : "Temel Hakların Anayasal Konumu Üzerine", İHY, C.7-8, Y.1985-1986, s.15-26.
- SALZWEDEL Jürgen : "Umweltschutz", Handbuch des Staatsrechts, Herausgegeben von Josef Isensee und Paul Kirchhof, Band III, Heidelberg 1989, s.105-1234.
- SANCAR Mithat : "İnsan Hakları Açısından 1982 Anayasası", AİD, C.25, S.2, Haziran 1992, s.3-23.
- SANDAL Ahmet : "Çevre ve Hukuk", THED, Y.1, S.8, Temmuz 1996, s.16-18.
- SENCER Muzaffer : "1961 Anayasasından 1982 Anayasasına", İHY, C.5-6, Y.1983-1984, s.3-49.
- SERRES Michel : "Doğayla Sözleşme. Çev.Turhan İlgaz, İstanbul 1994
- SUR Melda : "İnsan Hakları Kavramındaki Gelişmeler", İzmir BD, Y.58, Temmuz 1993, S.3, s.40-45.
- ŞÜRÜCÜ Gülerman : "Çevre Üzerine", Yeni Türkiye, Y.1, S.5, Temmuz-Ağustos 1995, s.168-171.
- TOKUÇOĞLU M.Bülent : "Çevre Hakkı ve Çevre Koruma Sorunu", İzmir BD, Y.55, Ekim 1990, S.4, s.61-65.(Çevre Sorunu)
- _____ : "Çevre Hakkı ve Çevre Hukuku Açısından Kirlitenin Sorumluluğu", İzmir BD, Y.54, Temmuz 1989, S.3, s.46-50. (Sorumluluğu)
- _____ : "Çevre Hukukunda Yetki Kargaşası", İzmir BD, Y.56, Temmuz 1991, S.3, s.48-54. (Yetki)
- TOPRAK K. Zerrin : "Çevre Korumacı İdeolojiye Politik Bir Yaklaşım ve Katılım Faktörü", Demokrasi Gündemi, Y.1995/II, S.22, s.9-15.(Çevre Korumacı İdeoloji)
- _____ : "Çevre Kirliliğinin Giderilmesinde Uzlaşmacı Politika", AİD, C.25, S.4, Aralık 1992, s.117-138.(Uzlaşma)
- URAL Engin : "Türkiye'de Çevre Hukuku ve Uygulaması", BBD, Y.13, S.35, Şubat 1989, s.13-22.(Uygulaması)
- _____ : "Çevre Hukukunun Gelişmesi", ABD, Y.1980, S.3, s.359-363.(Gelişmesi)
- YAVUZ Fehmi : Çevre Sorunları, Ankara 1975.
- YAVUZ Fehmi / KELEŞ Ruşen / GERAY Cevat : Şehircilik, Sorunlar, Uygulama ve Politika, Ankara 1973.
- ZABUNOĞLU Yahya K. : "Türkiye'de İnsan Hakları ve Hak Arama Özgürlüğü", KBD, 1991/1, s.9-16.

